

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

(рівень стандарту)

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Київ
«Грамота»
2019

Умовні позначення:

— спостереження;

— читання;

— тестові завдання;

— творче завдання;

— конспектування;

— відповіді на запитання;

— домашнє завдання;

— матеріали мережі Інтернет.

Авраменко О.

Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти / Олександр Авраменко — К. : Грамота, 2019. — 256 с.

ISBN

Підручник повністю відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української літератури (рівень стандарту). Він містить відомості з теорії літератури, біографічні матеріали про письменників, огляд літературної спадщини майстрів слова, багатий ілюстративний матеріал та ін., а також художні тексти (повні або скорочені).

Методичний апарат підручника охоплює різноманітні завдання, зорієнтовані на вікові особливості одинадцятикласників.

Дорогі читачі!

В 11 класі ви ознайомитеся з українською літературою ХХ ст., строкаатою за своїми стильовими особливостями та формами, тематично багатою й естетично досконалою. Ви прочитаєте не тільки твори, які вивчали ваші батьки свого часу в школі (поезії М. Рильського, П. Тичини й Д. Павличка, усмішки Остапа Вишні, кіноповісті О. Довженка й прозу О. Гончара), а й ті, що були під забороною, — імена їхніх авторів замовчували в тоталітарному СРСР (М. Хвильовий, М. Куліш, О. Тукрянський, Б.-І. Антонич, Є. Плужник, Л. Костенко, І. Багряний та ін.). Ці твори відображали багату й цікаву українську історію, знання якої гартує національну самосвідомість людини («Маруся Чурай» Л. Костенко); розповідали про сильних та яскравих особистостей, які змогли кинути виклик тоталітарній сталінській системі («Тигролови» І. Багряного). Автори оспівували красу природи, людину як особистість, її духовний світ, але відмовлялися від насадженої ідеології та «творчих» замовлень авторитарної влади (М. Зеров, Є. Плужник, Є. Маланюк, М. Хвильовий, М. Куліш, В. Підмогильний та ін.).

ХХ ст. — дуже складний та неоднозначний період в історії України. Ви ознайомитеся з ним не тільки читаючи розповіді очевидців і підручники історії, а й за допомогою художнього слова, яке вас збентежить і заспокоїть, здивує й примусить поринути в роздуми, навчить любити й виховуватиме доброту, подарує естетичне задоволення та сформує вишуканий смак.

Сподіваємося, що цей підручник якнайкраще зможе реалізувати завдання чинної програми з української літератури. У ньому кожна тема розпочинається рубрикою «*Спостереження*», у якій подано мистецькі шедеври, світліни й завдання, що підготують вас до нового літературного відкриття. Літературно-критичний матеріал (життєпис письменника, відомості з теорії літератури, аналіз художніх творів) чітко дозовано й проілюстровано, а також використано матеріали з мережі Інтернет. Рубрики «*До речі...*», «*Довідка*» містять принагідну додаткову інформацію, яка допоможе глибше осягнути матеріал. До кожної теми підготовлено по 12 завдань: 1–3 — тестові завдання (у форматі ЗНО) для перевірки первинного сприйняття теми; 4–10 — завдання з елементами аналізу художніх творів, а також для перевірки теоретичних відомостей; 11–12 — завдання творчого характеру (здебільшого на висловлення власної думки). До кожної теми пропонуємо домашні завдання двох типів: 1) обов'язкові для всіх учнів і 2) ті, що ви можете виконати за власним бажанням. Не забувайте про *короткий словник літературознавчих термінів* у кінці підручника. Він не раз вам стане в пригоді.

До підручника введено всі поезії та твори малої прози, передбачені програмою для текстуального вивчення, великі ж за обсягом твори представлено уривками.

Читайте, вивчайте, насолоджуйтеся й ставайте успішними особистостями. Хай вам щастить!

З повагою — автор

ВСТУП «РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ»

Спостереження

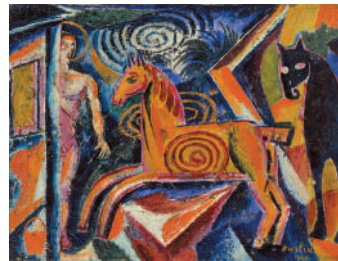
Розглянувши репродукції картин, дайте відповіді на запитання.

М. Бурачек. Зима.
Алея в саду

А. Мокрицький.
Портрет дружини

М. Бурлюк.
Карусель

- А. Яка з картин, на вашу думку, створена у ХХ ст., а які — у ХІХ ст.?
- Б. За якими ознаками ви визначили картину ХІХ ст., а за якими — полотна ХХ ст.?
- В. Використовуючи знання або власну інтуїцію, визначте до кожної картини відповідний термін: авангардизм, імпресіонізм, романтизм.

Законспекуйте матеріал про українську літературу ХХ ст.

Українська література ХХ ст.

ХХ ст. — епоха великих відкриттів у науці й техніці. У цей період людина починає усвідомлювати, що повністю пізнати світ неможливо, тому й виникає новий тип художньої свідомості. Митці ХХ ст. вже не акцентують на своїй просвітницькій ролі, на відміну від тих, хто творив у ХІХ ст., живучи в ілюзіях усезнання. Письменники ХХ ст. почали відмовлятися від того, щоб фіксувати у творах події та факти, вони вже не прагнуть бути моралізаторами й пророками свого суспільства, а занурюються в загадкову людську душу, свідомість і підсвідомість.

У яких історичних умовах розвивалося мистецтво, зокрема й література, у ХХ ст.? Соціалістична революція, колективізація, голодомори, дві світові війни, сталінські репресії, декілька хвиль еміграції, розпад Радянського Союзу й здобуття Україною незалежності. Так, література й інші види мистецтва розвиваються за своїми внутрішніми, естетичними, законами, проте на них певною мірою впливають і зовнішні, суспільні, чинники, у яких формується художня свідомість митця. Справді, у літературі ХХ ст. стають актуальними такі проблеми, як митець і влада та свобода творчості. Перед письменниками радянського періоду постав вибір: оспівувати соціалістичну дійсність чи сповідувати свободу самовираження.

У ХХ ст. домінували такі стильові напрями: *модернізм* (наприкінці ХІХ ст. — 1920-і роки), *соцреалізм* (1930–1980-і роки) і *постмодернізм* (1980-і — початок ХХІ ст.). У центрі кожного з цих напрямів була людина, щоправда, соцреалізм

як панівна ідеологія руйнував особистість, модернізм боровся за неї як за індивідуальність, а постмодернізм зображав зневіру в людині.

У 20-і роки ХХ ст. розвивається нова хвиля модернізму, що проявився в багатьох індивідуальних стилях, які можна умовно згрупувати в течії: *символізм, імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм* та ін. Естетичні засади нового етапу модернізму було спрямовано проти реалістичного мистецтва.

Українську літературу 20-х років ХХ ст. називають «*червоним ренесансом*», або «*розстріляним відродженням*».

Одеса. Фото. Початок ХХ ст.

Теорія літератури

«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ»

«Розстріляне відродження» — умовна назва літературно-мистецької генерації у 20-х — на початку 30-х років ХХ ст. У цей період було знищено більшість представників українського письменства, інтелігенцію, які розбудовували національну культуру. Серед них: Михайло Драї-Хмара, Микола Зеров, Микола Куліш, Лесь Курбас, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Михайль Семенко та ін. — найяскравіші представники в українській літературі й національній історії загалом.

У 20-х роках ХХ ст. розквітла творчість багатьох талановитих митців різних стильових уподобань і смаків.

У 1918 р. виникає мистецьке угруповання¹ «*Біла студія*», до якого належали київські поети П. Тичина, М. Семенко, художник А. Петрицький, режисер та актор Л. Курбас. Через рік це угруповання було реорганізовано в «*Музагет*», з якого в 1920 р. утворилася група «*Гроно*», що культивувала імпресіонізм і футуризм. Гронівці вважали мистецтво інструментом духовного спілкування між людьми.

1921 р. М. Семенко створив групу «*Аспанфут*» («Асоціація панфутуристів»), яка у своїй програмі прогнозувала швидке відмирання мистецтва через його традиційність, пропагувала створення «метамистецтва» — поєднання поезії, живопису, скульптури, архітектури й кіно.

1923 р. в Києві було створено групу «*Аспіс*» («Асоціація письменників»), до якої належали митці різних поколінь і світовідчужань: М. Рильський, Є. Плужник, М. Зеров, Г. Косинка, П. Филипович, В. Підмогильний. З «Аспісу» вийшли

Київ. Фото. Початок ХХ ст.

¹ *Угруповання* — група осіб, об'єднаних на основі спільних поглядів, діяльності, творчих інтересів тощо. Слово має інше значення: воно позначає не саму групу людей чи предметів, а дію, процес об'єднання їх у групу.

Будівля Держпрому. Конструктивізм.
м. Харків. 30-і роки XX ст.

Організація «**Плуг**» (1922–1932) (керівник С. Пилипенко) дотримувалася традицій реалізму, зображувала життя тодішнього села в дусі партійних вимог. «**Гарт**» (1923–1925) (керівник В. Еллан-Блакитний) пропагував поширення комуністичної ідеології. Згодом на основі цього гурту утворилося **ВАПЛІТЕ** (Вільна академія пролетарської літератури, 1926–1928) (президент М. Хвильовий). За статутом члени ВАПЛІТЕ вибирали вільний стильовий розвиток своєї творчості, дбали про престиж української літератури, підтримуючи насамперед талант і новаторство, професійну майстерність. Діяльність ВАПЛІТЕ розвивалася саме тоді, коли відбувалася літературна дискусія 1925–1928 рр. Приводом для дискусії стала стаття М. Хвильового «Про “сатану в бочці”, або Про графоманів, спекулянтів та інших просвітян», яка була спрямована проти низькопробної «червоної графоманії». М. Хвильовий та його однодумці ставили за мету знищити рабський дух у свідомості українського народу, вони дбали про високу художню майстерність і свободу у висловленні свого «Я»; зображали вольову людину фаустівського типу, а ці ознаки були властиві зарубіжній класиці. Дискусія з літературної переросла в політичну: влада змусила ВАПЛІТЕ оголосити про «саморозпуск», а багатьом членам цього угруповання повісили ярлик «ворога народу».

Авангардну українську літературу представляли організації «**Нова генерація**» (1926–1930), яку очолював М. Семенко, і «**Авангард**» (1926–1930) з В. Поліщук

Львів. Фото. Початок XX ст.

майбутні неокласици. Через рік це угруповання вже було реорганізоване в «**Ланку**». Воно проголосило об'єднання старої української літератури з новою, оскільки «пролетарська література розривала українські традиції». 1926 р. до «Ланки» приєдналися ще декілька митців — так постало угруповання **МАРС** (Майстерня революційного слова).

Найбільші літературні організації — «Плут», «Гарт» і ВАПЛІТЕ — утворилися в тодішній українській столиці Харкові, саме тут найпотужніше вирувало культурно-мистецьке життя України.

ком на чолі. Метою цих літературних осередків було створення «ідеологічно витриманої» літератури із залученням «широких робітничих мас».

На противагу розмаїтим мистецьким осередкам офіційна влада мала свої літературні організації: «**Молодняк**» (1926–1932) і **ВУСПП** (Всеукраїнська спілка пролетарських літераторів), до яких належали І. Микитенко, В. Коряк, О. Корнійчук, І. Ле, П. Усенко, Д. Загул та ін.

1932 р. урядовою постановою «Про перебудову літературно-мистецьких організацій» було зупинено діяльність письменницьких організацій та утворено Спільку рядянських письменників України, яка й сьогодні існує як Національна спілка письменників України (НСПУ). Влада боролася з будь-якими проявами вільного мислення, утручалася в літературний процес, що значно пригальмувало його розвиток.

У 1930-і роки розпочалися масові репресії, зокрема 1937 р. (під сталінських репресій!) «на честь 20-ліття Жовтня» в урочищі Сандормох (на півночі Росії) було розстріляно 1111 в'язнів Соловків, серед яких було 130 українських письменників, а саме: М. Зеров, М. Куліш, Л. Курбас, В. Підмогильний та ін. Протягом 1910–1930-х років жертвами масових репресій стало понад 500 українських митців.

3 Перегляньте фільм «Червоний ренесанс» («Пролог»; 50 хв) (реж. В. Шкурін, О. Фролов, 2005 р.) і дайте відповіді на запитання.

«Червоний ренесанс». Фільм перший: «Пролог» (1921–1925)

- А. Яка інформація про Україну 1921–1925 рр. вас найбільше здивувала? Чим саме?
- Б. Якими були плоди політики «воєнного комунізму» в Україні?
- В. Як ви розумієте назву фільму?

4 Прочитайте текст і розкажіть, що ви знали про український живопис 20–30-х років ХХ ст. раніше, а що довідалися нового.

Після революції 1917 р. в образотворчому мистецтві відбувалася боротьба художніх напрямів і течій. Міцні позиції утримували імпресіоністи (М. Бурачек, О. Мурашко, З. Серебрякова, І. Труш). Вони відображали витончені враження та спостереження миттєвих відчуттів і переживань, природу, намагалися відтворити мінливі ефекти світла.

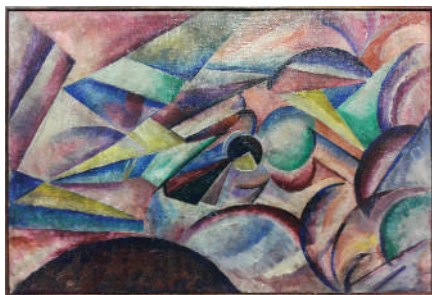
У цей час нові підходи запропонував авангардизм, що проявився в різних течіях: *футуристи* культивували урбаністичні мотиви, поклонялися технічним винаходам; найбільшу революцію здійснили *кубісти*, зображаючи дійсність за допомогою геометричних форм, а довели її до логічного завершення *абстракціоністи*, відмовившись від ілюзорно-предметного зображення дійсності й використавши кольорові плями, геометричні фігури, лінії та інші засоби.

Сюрреалісти сполучали майже фотографічну натуралістичність мазка з фантастичністю, поєднували несумісне. Твори *конструктивістів* характеризувалися суворістю, геометризмом, лаконічністю форм і монолітністю зовнішнього вигляду. *Авангардизм* в історії українського живопису відтворили О. Архипенко, О. Богомазов, О. Екстер, К. Малевич, І. Падалка, А. Петрицький, В. Татлін та ін.

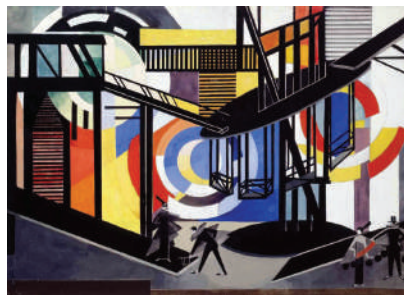

І. Труш. Літо. 1930-і роки

О. Богомазов. Космос. 1910 р.

О. Екстер. Театральні декорації. 1924 р.

К. Трохименко.
Кадри Дніпробуду. 1937 р.

На жаль, багато видатних художників було репресовано й знищено комуністичним режимом. У тоталітарному суспільстві 1930-х років владою був проголошений *соцреалізм* — художній метод, який прийшов на зміну «буржуазному» модернізму й базувався на народності, героїзмі трудящих, монументальності й уславленні комуністичних вождів.

До речі...

Репродукції картин українських художників різних епох можете знайти на сайті Музею українського живопису (м. Дніпро). Тут зібрано як хрестоматійні роботи митців, так і маловідомі полотна. Вони мають достатню роздільну здатність, а отже, їх можна використати для створення мультимедійних презентацій. Не забувайте зазначати джерела, з яких ви берете матеріали для створення своїх презентацій, щоб не порушувати авторські права власників того чи іншого ресурсу.

 museum.net.ua

Виконайте завдання.

1. Приводом для літературної дискусії 1925–1928 рр. стала стаття
А Леся Курбаса
Б Миколи Зерова
В Михайля Семенка
Г Миколи Хвильового
2. Дотримувалася традицій реалізму, оспівуючи життя села в дусі партійних вимог, організація
А «Гарт»
Б «Плуг»
В «Авангард»
Г «Молодняк»

3. Піком масових репресій українських письменників став рік

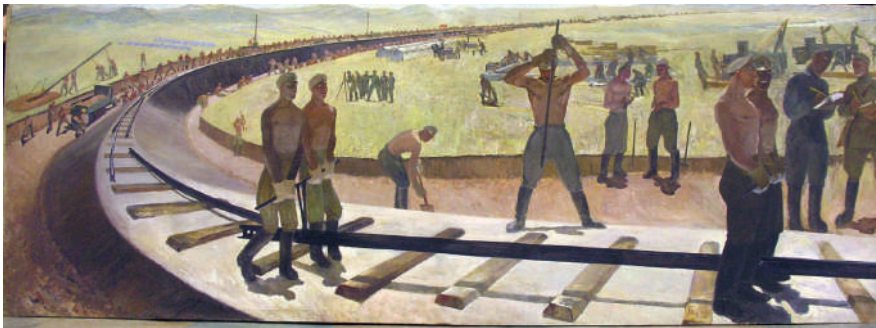
А 1925
Б 1928

В 1932
Г 1937

- ? 4. Які найпомітніші історичні події відбулися в Україні протягом ХХ ст.?
5. З чим пов'язані зміни в українській літературі ХХ ст. (порівняно з літературою ХІХ ст.)?
6. Що таке «розстріляне відродження»? Назвіть його представників.
7. Які ви знаєте літературні угруповання першої половини ХХ ст.?
8. Які стильові напрями й течії домінували в літературі ХХ ст.?
9. У чому полягала літературна дискусія 1925–1928 рр.?
10. Розкажіть про український живопис 20–30-х років ХХ ст.

11. Розгляньте репродукцію картини. Поміркуйте, чому в соцреалістичному мистецтві на першому плані художники зображали подвиги трудового народу.

К. Николаєв. Будівництво залізниці в Магнітогорську. 1930 р.

12. Прочитайте уривки з віршів П. Тичини, написані в різні періоди його творчості. Ви-словте свої міркування про художню вартість творів модернової й соцреалістичної естетики.

Проти мурів, проти молу
В нас бадьорість комсомолу —
Ще й підмога йде:
Збільшовиченої ери
Піонери, піонери —
Партія веде.
Партія веде («Партія веде», 1934 р.).

Світає...
Так тихо, так любо, так ніжно у полі.
Мов свічі погаслі в клубках фіміаму,
В туман загорнувшись, далекі тополі
В душі вигравають мінорную гаму.
Вже дні поволі...
Так тихо, так любо, так ніжно у полі («Світає...»,
1914 р.).

Домашнє завдання

1. Підготуйте коротке письмове повідомлення про одне з українських літературних угруповань 20–30-х років ХХ ст. Скористайтеся відповідною літературою або матеріалами мережі Інтернет.
2. Підготуйте мультимедійну презентацію про одного з художників (художниць), згаданих у тексті про український живопис 20–30-х років ХХ ст. (за бажанням).

Спостереження

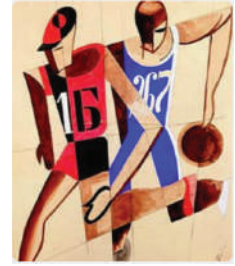
1 Розгляньте репродукції картин і виконайте завдання.

О. Богомазов.
Правка пилок. 1926 р.

О. Екстер.
Три жіночі фігури. 1910 р.

А. Петрицький.
Ескіз костюмів до вистави
«Футболіст». 1929 р.

- А. Якими з означень — *сміливі, нетрадиційні, дивні, смішні, нецікаві, оригінальні, яскраві, холодні, теплі, прогресивні, кричущі* — ви б охарактеризували подані репродукції картин? Доберіть свої характеристики, якщо, на вашу думку, немає відповідних означень серед перелічених.
- Б. Поміркуйте, чому О. Богомазова називають «*українським Пікассо*».
- В. Що означає слово *авангард*?

2 Законспекуйте матеріал про літературний авангард.

Теорія літератури

АВАНГАРД. ФУТУРИЗМ

Український літературний авангард виник як різка реакція на традиційні напрями в літературі.

Авангард, авангардизм (від фр. *avant* — спереду і *garde* — охорона, передовий загін) — одна зі світонастанов модернізму, спрямована на руйнування традиційних художніх законів і форм. Авангардизм не сприймав традиційне й розмірене існування, колишні уявлення про красу як симетрію, урівноваженість, гармонію.

Обкладинка журналу
«Авангард».
(худ. В. Єрмилов). 1929 р.

Авангардисти в'їдливо пародіювали застарілі ідеї та форми, вони постійно експериментували, оновлюючи погляди на світ і мистецькі засоби. Але часто створення зовсім нового залишалося недосяжним через свою утопічність.

Авангардизм виявився в різних модерних течіях — в абстракціонізмі, дадаїзмі, конструктивізмі, кубізмі, сюрреалізмі, футуризмі.

Футуризм (від фр. *futurum* — майбутнє) — авангардистська течія модернізму, що відстоювала крайній формалізм, пропагувала культ індивідуалізму, відхиляла загальноприйняті мовні та поетично-мистецькі норми.

Футуризм — це мистецтво, яке відображає епоху технічного прогресу. Його спрямування можна визначити трьома *М*: місто, машина, маса.

Основними ознаками футуризму є:

- урбанізм, що культивував техніку, естетизував машини, індустріальне виробництво й точні науки, зневажаючи водночас природу й село;
- культ надлюдини, яка змінює світ за допомогою техніки;
- сміливе поводження з художньою формою;
- деструкція (традиційне мистецтво треба деструкціювати, руйнувати, щоб з його уламків створити нове).

Футуристи прагнули «випустити слова на волю» (М. Семенко), вони звільняли вірш від збігу фраз і віршованого рядка, легко творили нові слова, вводили в поезію дисонанси, що мало передавати ритм нової доби.

Засновником футуризму вважають італійського письменника *Ф. Марінетті*, який 1909 р. своїм «Маніфестом футуристів» закликав знищувати панівні мистецькі форми XIX ст. й культивувати «телеграфний стиль». Футуризм яскраво проявився в російській поезії, зокрема у творчості В. Маяковського, В. Хлебникова й Б. Ліфшиця. В українській літературі футуризм започаткував *М. Семенко*. До найпомітніших представників цього літературного руху належать *О. Влизько* та *Гео Шкурупій*.

Український авангард в образотворчому мистецтві представлений творчістю *О. Архипенка*, *О. Богомазова*, *Д. Бурлюка*, *О. Екстер*, *В. Єрмилова*, *А. Петрицького*, *В. Татліна* та ін.

Довідка

Давид Бурлюк (1882–1967) — український художник-футурист, поет, теоретик мистецтва. Народився на Харківщині. Після революційних подій 1917 р. виїхав до Японії, а згодом — до США, де й провів решту життя. Починав як імпресіоніст, але потім став одним з основоположників футуризму.

Цікавився українською поезією, особливо творами П. Тичини та М. Семенка, пишався кровним спорідненням з Україною.

2007 р. на лондонських торгах аукціонного будинку «Sotheby's» було встановлено український рекорд: картину Д. Бурлюка продали за \$ 650 000.

Прочитайте життєпис М. Семенка й перекажіть його.

Михайль Семенко

(1892–1937)

Михайль (Михайло) Семенко народився 31 грудня 1892 р. в с. *Кибинцях*, що на *Полтавщині*, у родині письменниці та волосного писаря. Навчався в реальних училищах Хоролу й Кременчука, вищу освіту здобував у Петербурзькому психоневрологічному інституті, паралельно відвідував клас скрипки в консерваторії. У Петербурзі юнак захопився футуристичними ідеями, саме тут він розпочав свою літературну працю. Перша поетична збірка М. Семенка *«Прелюди»* вийшла друком 1913 р. за сприяння київського угруповання символістів *«Українська хата»*, 1914 р. були надруковані дві наступні збірки — *«Дерзання»* і *«Кверофутуризм»*, які й розпочали історію українського футуризму.

О. Архипенко.
Карусель П'єро.
1913 р.

Обкладинка до часопису «Нова генерація». 1929 р.

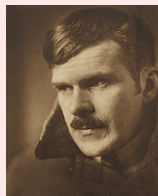
Коли 1914 р. розпочалася Перша світова війна, М. Семенка мобілізували на Далекий Схід, у Владивосток, де він служив телеграфістом. Тут поет написав збірки *«П'єро здається»* і *«П'єро кохає»*, випробувавши себе в імпресіонізмі й символізмі. Зміна мистецьких настроїв пов'язана з романтичною та водночас сумною любовною історією. Грубий та іронічний поет маскує себе під образом ліричного героя П'єро.

Михайлю Семенку з молодою дружиною Лідією Горенко довелося пережити громадянську війну, Гетьманщину, Директорію, білогвардійський терор. Коли до влади прийшов Денікін, його заарештували й кинули до Лук'янівської в'язниці, і тільки чудом М. Семенко unikнув долі розстріляних М. Чумака й Г. Михайличенка, разом з якими очолював літературно-художній журнал «Мистецтво». У Києві, а потім у Харкові провідний футурист України випускає періодичні видання: «Український журнал», «Фламінго», «Альманах трьох», «Катафалк искусства» (рос.), «Семафор у майбутнє». У середині 1920-х років митець працював режисером на Одеській кіностудії.

М. Семенко створює мистецьку групу «Нова генерація» (1927–1930) й однойменний щомісячний часопис. Навколо нього гуртується талановита молодь. Письменник захоплюється деструкцією й претендує на керівну роль у літературному процесі. Проте інші літературні об'єднання (МАРС, ВАПЛІТЕ, «київські неокласики», «Ланка») досягають більших успіхів у модернізації літератури. Засмучений

М. Семенко намагається дискредитувати ці літературні угруповання перед комуністичною владою, яка спочатку охоче користується такою «допомогою», а згодом свій гнів скеровує проти самого поета. У 30-х роках ХХ ст. влада заборонила футуризм та інші модерністські шукання як ворожі, а М. Семенко, піддавшись тиску, визнав «помилковість» своїх позицій та перейшов у своїй творчості до офіційного соцреалістичного стилю. Він прославляє вождів і компартію в збірках *«Сучасні вірші»* (1931), *«З радянського щоденника»* (1932), *«Міжнародні діла»* (1933). Проте це не врятувало поета: його було заарештовано за «контрреволюційну націоналістичну діяльність» і 24 жовтня 1937 р. розстріляно.

Довідка

Олександр Архипенко (1887–1964) — український та американський скульптор і художник, один з основоположників кубізму в скульптурі. Народився в Києві. Навчався в Києві, Москві й Парижі. 1923 р. емігрував до США. Митець працював у галузі «скульптуромалярства», уперше у світовій практиці застосував контррельєфи. До речі, сучасні рекламні білборди, що складаються з рухомих вертикальних смуг, — винахід О. Архипенка, що має назву «архіпентура».

4 Перегляньте відеоматеріал про жінок у житті М. Семенка й дайте відповіді на запитання.

«Розстріляне відродження». Михайль Семенко

- А. Що сталося з М. Семенком у квітні 1937 р.?
 Б. Яка відома жінка була причетна до арешту М. Семенка?

Прочитайте поезії М. Семенка й опрацюйте матеріал про них.

БАЖАННЯ (1914)

Чому не можна перевернути світ?
 Щоб поставити все догори ногами?
 Це було б краще. По-своєму перетворити,
 А то тільки ходиш, розводячи руками.
 Але хто мені заперечить перевернути світ?
 Місяця стягнуть і дати березової каші,
 Збірі віддати дітям — хай граються,
 Барви, що кричать весняно, — служниці Маші.
 Хай би одягла на себе всі оті розкоші!
 Тоді б, певно, Петька покохав її, скільки було сили.
 А то ходиш цим балаганом, що звуть — природа,
 Й молиш: о, хоч би вже тебе чорти вхопили!

Ліричний герой вірша *«Бажання»* вражає читача: він хоче перевернути світ, *«щоб поставити все догори ногами»*, збирається *«місяця стягнуть і дати березової каші»*, *«збірі віддати дітям»*, а *«барви, що кричать весняно, — служниці Маші»*. Природа ж для нього — *«балаган»*, тому й хоче, щоб її *«чорти вхопили»*. Автор руйнує усталену поетичну традицію (деструкція), використовуючи верлібр із довільним римуванням лише декількох рядків. Емоційну піднесеність, властиву поезії, він спрощує до прозаїчного рівня, згадуючи служницю Машу та її парубка Петьку. Поруч з метафорами (*барви, що кричать весняно*) використовує фразеологізми із зниженим забарвленням: *дати березової каші* — відшмагати, відлущувати; а стійка сполука *щоб тебе чорти вхопили* маркована словниками як вульгарна й означає побажання смерті. Це і є запереченням поетичних традицій попередніх поколінь, що властиве футуризму.

МІСТО (1914)

Осте сте	елі	пускають
бі бо	лілі	<i>бензин</i>
бу	пути велетні	чаду благать
візники — люди	диму сталь	кохать кахикать
трамваї — люди	палять	життедать
автомобілібілі	пах	життерух
бігорух рухобіги	пахка	життебензин
рухливобіги	пахітоска	авто
berceus ¹ кару	дим синій	трам.
селі	чорний дим	

¹ Berceus — колискова (фр.).

О. Богомазов.
Трамвай. 1914 р.

Безсумнівною заслугою М. Семенка було використання урбаністичних (міських) мотивів, яких у поезії попередніх епох бракувало. Показовим у цьому аспекті є ліричний вірш «*Місто*» («*Осте, сте...*»), у якому поет сміливо експериментує з формою: розміщення рядків, довільне римування, алогічна мова, рвані слова, тавтології. За допомогою надмірного уживання приголосних М. Семенко намагається передати хаос і звуки індустріального міста: «*Осте сте / бі бо/ бу... / бігорух рухобіги*». Картину міста творять його реалії, передусім технічні, рухові:

...візники — люди
трамваї — люди
автомобілібілі
бігорух рухобіги
рухливобіги...

Тут перемішалися люди, трамваї, автомобілі, гамір і чад — вони не лякають, а, навпаки, тішать ліричного героя, бо він упевнений, що все це — надпотужна енергія, яка зламає старий світ і побудує новий, більш ефективний та розкутий. Футуристична поезія «*Місто*» фонтанує епатажем і деструкцією.

ЗАПРОШЕННЯ (1914)

Ви знаєте?
Прекрасний краєвид з гори Батієвої.
Ви, певне, не були там ніколи?
Не гуляли по сніго-білому полю?
Ми вас запрошуємо —
наберіться бажання сміливого
і приходьте до нас.
У нас тут доволі весело.
Звичайно, до нас не заходять
автомобілі —
Але почуваємо ми себе зовсім
добре, справді.

Ах, як тут гарно!
Як тут симпатично й різнобарвно!
Люди ми сильні, молоді, сміливі —
не боїмось нікого й бажаємо усім добра.
Коли хочете — ми не заздрим і Батієві,
бо нам дуже вдячна ця прекрасна гора.
Будьте ж такі добрі,
не дивіться, як на звірів, на нас —
довішливо й доброзичливо,
захопивши «трості», —
самі побачите, як у нас прекрасно —
приходьте до нас у гості!

Ліричний герой поезії «*Запрошення*» — це узагальнений образ молодих митців, що з легкою іронією звертаються до старшого покоління, яке не розуміє їхніх експериментів. Вони запрошують прийти на Батієву гору. У той час це була околиця Києва, куди «*не заходять автомобілі*», де немає інших, звичних для них міських вигід. Сильні, молоді й сміливі протиставлені старшому поколінню передусім за несприйняттям мистецьких переконань. Досвідчені й традиційні у своїй творчості, митці означені словом «*трості*» (лапки тут використано не випадково!), а юні й сміливі — порівнянням «*як на звірів*». Ліричний герой хоче знайти спільну мову зі старшим поколінням інтелігенції, намагається розкрити для нього різнобарвний світ модерної поезії.

 6 Виконайте завдання.

- Три М: місто, машина, маса — спрямування
А кубізму **В** конструктивізму
Б футуризму **Г** абстракціонізму
- Провідний мотив поезії «Бажання» —
А пропагування нового мистецтва серед старшого покоління інтелігенції
Б місто — потужна енергія, що зробить світ більш вільним і дієвим
В захоплення здобутками науково-технічного прогресу
Г прагнення перевернути світ догори ногами
- Установіть відповідність.

Назва твору	Художній образ
1 «Місто»	А дим синій
2 «Бажання»	Б пахощі густі
3 «Запрошення» («Ви знаєте?..»)	В сніго-біле поле Г служниця Маша

- 4. Яке поняття ширше за змістом — «авангардизм» чи «футуризм»?
- Розкрийте значення слів *деструкція, урбаністичний, верлібр*.
 - Знайдіть приклади «випускання слів на волю» у поезії М. Семенка «Місто».
 - Прокоментуйте ритмічність поезії М. Семенка «Запрошення» («Ви знаєте?..»).
 - Яку роль відіграють образи служниці Маші й норавливого кавалера Петьки в поезії «Бажання»?
 - Визначте ознаки футуризму в поезіях М. Семенка й запишіть їх у зошит.
 - Прокоментуйте вживання розділових знаків у віршах М. Семенка.

- 11. Чого, на вашу думку, більше в поезіях футуристів — художніх образів чи епатажу? Свою думку аргументуйте.
- Напишіть свій футуристичний вірш під враженнями від картини О. Богомазова «Трамвай».

Домашнє завдання

- Підготуйтеся до виразного читання поезій М. Семенка «Місто», «Бажання», «Запрошення» («Ви знаєте?..»).
- Підготуйте повідомлення або мультимедійну презентацію на тему «Авангард в українському образотворчому мистецтві».
- Проілюструйте одну з поезій М. Семенка (за бажанням).

Література

Біла А. Михайль Семенко як культуртрегер українського футуризму / передмова А. Білої // Семенко М. Вибрані твори. — К., 2010. — С. 5–23.

Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стиліові напрямки : монографія. — Видання друге, доповнене і перероблене. — К. : Смолоскип, 2006. — 464 с.

Ільницький О. Український футуризм (1914–1930) / Олег Ільницький // переклад з англійської Р. Тхорук. — Львів : Літопис, 2003. — 367 с.

Мовчан Р. Український модернізм 1920-х : портрет в історичному інтер'єрі : монографія / Р. Мовчан. — К. : ВД «Стилос», 2008. — 544 с.

Романенко О. В. Людина і світ в українській літературі доби розстріляного відродження. — К. : Компанія «ВАІТЕ», 2006. — 98 с.

Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. — Ніжин : ТОВ «Гідромакс», 2009. — 508 с.

Спостереження

- 1 Розгляньте панно та виконайте завдання.

М. Жук.
Біле і чорне.
1912–1914 рр.

- А.** Художник створив символістське панно «Біле і чорне» під враженнями від поезії П. Тичини про нерозділене кохання. Як цей мотив відображено на картині?
Б. Які ви бачите символи на панно? Що вони означають, на вашу думку?
В. Чи можна панно «Біле і чорне» охарактеризувати як поетичне? Аргументуйте свою відповідь.

- 2 Законспекуйте матеріал про поезію 20-х років ХХ ст.

Саме поезія як наймобільніше й суб'єктивне мистецтво слова найшвидше реагувала на зміни в суспільній свідомості 1920-х років — доби українського відродження. Суспільні катаклізми викликали миттєву емоційну реакцію й метафоричне висвітлення поетами власного сприйняття й переживання оновленого світу. Це час ентузіазму, непереборного бажання руйнувати та творити, відкривати й заперечувати одночасно. У настроях митців панує атмосфера *вітаїстичності*.

Теорія літератури

Вітаїзм, вітаїстичність (від латин. *vita* — життя) — захоплення життям, культ краси, молодості, кохання, оптимістичне світовідчуття.

Цей період позначений інтенсивним процесом тематичного оновлення лірики та її жанрових різновидів. Митці в героїко-романтичному плані оспівують українську національну революцію, свідомого українця як нову особистість, захисника своєї країни.

Розвиток поезії цього періоду мав декілька тенденцій:

- поглиблений аналіз складних процесів внутрішнього світу особистості, зумовлених бурхливими подіями того часу (М. Бажан, Є. Плужник, М. Рильський, В. Свідзінський, В. Сосюра, П. Тичина);
- культивування пролетарськими поетами лірики громадянського пафосу з виразно політичним спрямуванням: зосередження уваги на психології маси — робітничого класу (В. Еллан-Блакитний);
- філософське осмислення буття людини та життєвих проблем, що мали вирішальне значення в історичній долі українського народу (Т. Осьмачка, Є. Плужник, П. Тичина).

У поезії 1920-х років митці висвітлюють теми життя і смерті, свободи і неволі, особистості й колективу, людини та Всесвіту. У цей час розвиваються жанри сонета, елегії, медитації, вірша-пейзажу, вірша-портрета. Футуристи (М. Семенко) плекають урбаністичну поезію. Місто оспівують і неокласики (М. Драй-Хмара, М. Зеров, П. Филипович). Багато поетів уславлюють у своїх творах індустріалізацію України. Навіть традиційна для української поезії пейзажна лірика зазнає оновлення: вона наповнюється космічними мотивами (М. Зеров, Є. Плужник, П. Тичина). Мариністична лірика теж змінюється: відтепер море символізує не тільки долю людини в бурхливих подіях, а й стає образом світобудови (О. Влизько, М. Драй-Хмара, М. Рильський).

Прочитайте життєпис П. Тичини й перекажіть найцікавіші епізоди його життя.

Павло Тичина

(1891–1967)

Павло Тичина народився 23 січня 1891 р. в с. Пісках на Чернігівщині. Мати Марія виховувала його з великим теплом і добротою, а батько Григорій, сільський дяк і вчитель, навпаки, був дуже вимогливим і суворим до сина. Змалку Павло виявляв здібності до співу, музики, малювання й віршування. Коли йому виповнилося дев'ять років, батько віддав хлопчика до монастирського хору в Чернігові, де він не тільки засвоював мистецтво співу, а й здобував загальну освіту. Оскільки Павло був музично обдарований, то керівник хору доручав йому навчати нотних азів новачків, серед яких був і Г. Верьовка, котрий у майбутньому прославиться на весь світ як хоровий диригент і композитор.

З 1907 по 1913 р. Павло навчався в Чернігівській духовній семінарії: тут він співав у хорі; граючи в оркестрі, став найкращим кларнетистом; навчався малювання у видатного художника М. Жука, який і увів Павла в коло чернігівської інтелігенції.

З 1911 р. П. Тичина відвідував творчі зустрічі, які організовував М. Коцюбинський у своєму домі.

1912 р. у «Літературно-науковому віснику» виходить друком перший твір молодого поета — вірш «Ви знаєте, як липа шелестить...».

У 1913–1917 рр. юнак навчається на економічному факультеті Київського комерційного інституту, який через революцію не зміг закінчити. У цей час паралельно працює в періодичних виданнях «Рада», «Світло», а також помічником хормейстера в театрі М. Садовського.

У 1918–1919 рр. П. Тичина завідує відділом у газеті «Нова рада», працює в журналі «Літературно-науковий вісник», мандрує Україною в складі капели композитора К. Стеценка. Але головною справою його життя була поетична творчість.

Першу поетичну книжку «Панахидні співи» митець написав 1915 р., але вона побачила світ лише 1993 р.

П. Тичина. Дача артистів. 1922 р.

«Хоча Тичину називають то символістом, то імпресіоністом, то романтиком чи зводять характер його поезії до справді притаманної йому панмузичності, проте він не вкладається в рамки жодного “ізму”. Тичина розклав і по-своєму синтезував класицистичні, народнопісенні й наймодерніші естетичні засоби в наскрізь оригінальній поезії». Дослідники називають неповторний стиль П. Тичини *кларнетизмом* (детальніше про кларнетизм буде далі). Ознаки цього індивідуального стилю властиві найкращим поетичним збіркам поета: «*Соняшні кларнети*» (1918), «*Плуг*» (1920), «*Замість сонетів і октав*» (1920), «*В космічному оркестрі*» (1921). Проте, починаючи із збірки «*Вітер з України*» (1924), вони поступово згащують. Митець виконує замовлення партії, руйнуючи свій унікальний стиль. Про соцреалістичні орієнтири поета — «оспіувати», «закликати» і «боротися» — свідчать назви нових творів: «Ленін», «Партія веде», «Пісня про Сталіна»... Влада за таку лояльність не могла не віддячити поетові: йому «дають» звання академіка Академії наук УРСР, призначають на посаду директора Інституту літератури АН УРСР, вибирають головою Верховної Ради УРСР, міністром освіти. А про численні премії й ордени годі й згадувати. Ось як поет В. Стус охарактеризував поета: «Феномен Тичини — феномен доби. Його доля свідчитиме про наш час не менше за страшні розповіді істориків: поет жив у час, що заправив генія на роль блазня. І поет погодився на цю роль... Він обрізав усякі живі контакти, замінивши їх цілком офіційною інформацією. У цих умовах поет міг тільки конати, а не рости. Свіжого повітря до нього надходило все менше й менше, аж поки поет у Тичині не задушився від нестачі кисню. Поет помер, але Тичина залишився жити й мусив, уже як чиновник, виконувати поетичні функції...

Музей-квартира П. Тичини.
м. Київ. Сучасне фото

1919 р. виходить друком поетична збірка «*Соняшні кларнети*», що стала одним із найбільших здобутків у мистецтві ХХ ст. У цій книжці П. Тичина оспівав світлу енергетику революційних подій в Україні, красу її духовного відродження. У «Соняшних кларнетах» він поєднав традицію й новаторство; синтезувавши різні стилі, витворив свою неповторну манеру поетичного мистецтва. Про це писав літературознавець Ю. Лаврінченко:

У страшну добу сталінських репресій одних письменників розстріляли, других заслали в концтабори, третіх розтлили. Тичину репресували визнанням. Покара славою — одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом».

У соцреалістичному стилі було написано більшість творів у подальших збірках поета: «*Чернігів*» (1931), «*Партія веде*» (1934), «*Чуття єдиної родини*» (1938), «*Сталь і ніжність*» (1941), «*Ми свідомість людства*» (1957), «*Комунізму далі видні*» (1961) та ін.

Поет Є. Маланюк ще 1924 р. так написав про талант П. Тичини та його духовну катастрофу: «...від кларнета твого — пофарбована дудка зосталась... в окривавлений Жовтень ясна обернулась весна». Усе життя автор «Соняшних кларнетів» пам'ятав ці гіркі слова, а незадовго до смерті зізнався: «Він (Маланюк. — *Авт.*) єдиний мене розумів, він єдиний сказав мені правду... Так воно й сталося... Від кларнета мого пофарбована дудка осталась... Усі мені кадили (фіміам. — *Авт.*), а він один сказав мені правду».

П. Тичина помер 16 вересня 1967 р. Похований на Байковому кладовищі в м. Києві.

4 Перегляньте фільм «Я кличу тебе...» і виконайте завдання.

Гра долі. «Я кличу тебе...» П. Тичина

- А. Кому П. Тичина присвятив вірш «Я кличу тебе...»?
- Б. Розкажіть про жінок у житті П. Тичини.

5 Прочитайте відомості про кларнетизм і виконайте завдання.

Свій стиль і світосприймання П. Тичина якнайповніше втілює у збірці «Соняшні кларнети» (1918 р., вийшла друком 1919 р.). У ній передано переживання молодого людини, яка тонко відчуває ритми природи, сонячні спалахи, сприймає світ природи, як оркестр, і мріє про світлу любов і щасливе життя. Поет поєднав традиційні прийоми з новаторськими, з багатьох стилів витворив свій, неповторний, відомий у літературознавстві як *кларнетизм*.

Обкладинка збірки П. Тичини «Соняшні кларнети» (худ. Р. Лісовський). 1922 р.

Теорія літератури

Кларнетизм — синтетичний стиль П. Тичини, у якому переплітаються символістська й імпресіоністична манери в поєднанні з фольклорною, бароковою та експресіоністичною. Кларнетизм П. Тичини виражається за допомогою багатьох поетичних засобів: *звукових* (асонанс, алітерація, звуконаслідування, анафора, епіфора), *зорових* (епітет, метафора, індивідуально-авторські слова) і *формальних* (характер розміщення строф і рядків у них).

Ознаки кларнетизму:

- музичність, ритмічність і мелодійність поетичної мови, що досягаються за допомогою асонансів, алітерацій, звуконаслідувань та інших засобів;
- асоціювання — митець не створює копії навколишнього світу, а передає мінливі асоціативні враження, як це роблять імпресіоністи;
- символізм поетичної мови — чи не кожне слово в поезії стає символічним натяком, про що прямо сказати не можна, адже воно неосяжне й неловиме.

Кларнетизм характеризують такі поняття, як «кольоровий слух», «слуховий колір», «аристократичність духу», «поетичний всесвіт», «філософська ідея вседності».

П. Тичина. Із мого вікна.
1919 р.

музику йому допомагав ще й малярський талант. Протягом життя П. Тичина писав портрети, пейзажі, робив різні замальовки. Ось звідки «кольоровий слух» і «слуховий колір»:

Літературознавець О. Білецький високо оцінив музичність поетичної мови П. Тичини: «Музичність заповнила все його світосприймання — і саме слово зробилося для поета не стільки способом висловлювання тих чи інших думок і почуттів, скільки шляхом до виявлення звуку, який сам по собі народжує думки й почуття. З духу музики зародилася ця лірика». Ось чому композитори так легко писали музику на слова П. Тичини: В. Вериківський («Ми дзвіночки...»), О. Білаш («Ви знаєте, як липа шелестить...»), Г. Майборода («Гаї шумлять...»), В. Морозов («О, панно Інно...») та ін.

П. Тичина тонко відчував і звук, і барву. Ви вже знаєте, що поет майстерно грав на кларнеті й на багатьох інших музичних інструментах. Тонко відчувати

Слухаю мелодії
Хмар, озер та вітру.
Я бриню, як струни
Степу, хмар та вітру (*«Цвіт в моєму серці...»*).

Митець оживлює звуки, надаючи їм виразної емоційної оцінки:

Танцюють звуки на дзвіниці,
І плаче дзвін (*«Гантує дівчина й ридає...»*).

Але П. Тичина «озвучує» свої поезії не тільки через накопичення голосних чи дзвінких приголосних (асонанс та алітерація), а й через змістове наповнення слів:

Гаї шумлять —
я слухаю.
Хмарки біжать —
милуюся.
Милуюся-дивуюся,
чого душі моїй
так весело.
Гей, дзвін гуде —
іздалеку.
Думки пряде —
над нивами.
Над нивами-приливами,
купаючи мене,
мов ластівку (*«Гаї шумлять...»*).

Поет М. Бажан зауважив, що твори П. Тичини звучать «бетховенськими акордами», «співучістю Леонтовича» і «шопенівськими ритмами».

- А.** Знайдіть приклади «кольорового слуху» у наведених вище уривках.
- Б.** Опишіть одну з малярських робіт П. Тичини.

До речі...

Одне з видань збірки П. Тичини «Соняшні кларнети» (1922) оформив художник *Роберт Лісовський*. Крім того, митець прославився ще й тим, що розробив логотип унесвітньо відомої німецької авіакомпанії «Lufthansa». Цікаво, що логотип прикрашає не то журавель, не то лелека (український птах-символ) і ще й із синьо-жовтим кольором.

Довідка

Роберт Лісовський (1893–1982) — український художник-графік. Народився в м. Кам'янському в інтернаціональній сім'ї: батько був українцем, а мати — німецького походження. Здобував мистецьку освіту в Миргороді, Києві та Берліні. Другу частину життя провів в еміграції (Чехія, Німеччина, Велика Британія, Швейцарія).

Прочитайте вірші П. Тичини та їхній огляд і виконайте завдання.

«ВИ ЗНАЄТЕ, ЯК ЛИПА ШЕЛЕСТИТЬ...» (1911)

Ви знаєте, як липа шелестить
у місячні весняні ночі?
Кохана спить, кохана спить,
піді збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...
Ви чули ж бо: так липа шелестить.

Ви знаєте, як сплять старі гаї? —
Вони все бачать крізь тумани.
Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій», — десь чують дідугани.
А солов'ї!..
Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

Перший друкований вірш П. Тичини «*Ви знаєте, як липа шелестить...*» побудований на фольклорному паралелізмі: почуття людини («*кохана спить*») — явища природи («*липа шелестить*»). Вітаїстичним (життєствердним) пафосом ця поезія перегукується з «Чарами ночі» Олександра Олеся. У символістській манері ніч наділена чарівною магією, що захоплює у свої чарівні обійми думки й почуття юнака. *Провідний мотив* вірша — гармонія світу в єдності природи й почуттів закоханої людини. Усе навколо людини творить єдину картину щастя й торжества любові. Місяць, зорі, солов'ї — невід'ємні атрибути інтимної лірики — символізують Усесвіт, пісню й кохання. Дідугани (старі покорчені дерева) стають свідками народження ніжного й прекрасного почуття любові. Творенню поетичної образності підпорядковані персоніфікації («*сплять старі гаї*», «*чують дідугани*»), риторичні запитання («*Ви знаєте, як липа шелестить у місячні*

О. Кулич. Місячна ніч в Україні. 2016 р.

весняні ночі?», «Ви знаєте, як сплять старі гаї?»), епітети (*весняні ночі, старі гаї*). Автор малює весняну ніч не детально, а штрихами — у цьому виявляються ознаки імпресіонізму.

«АРФАМИ, АРФАМИ...» (1914)

Арфами, арфами —
золотими, голосними обізвалися гаї

Самодзвонними:

Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.

Думами, думами —
наче море кораблями, переповнилась блакить

Ніжнотонними:

Буде бій!
Вогневий!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

Стану я, гляну я —
скрізь поточки, як дзвіночки, жайворон,
як золотий,

З переливами:

Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.

Любая, милая —
чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай

Там за нивами:

Ой одкрий
Колос вій!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

Ліричний вірш «*Арфами, арфами...*» П. Тичина написав під впливом поезії символіста М. Вороного «Блакитна Панна», який ви вивчали в 10 класі. Твору властиві *асоціативність*, *мелодійність* і *символізм* — ознаки кларнетизму. Асоціативність зорових і слухових образів вражає: шум гаїв нагадує ліричному героєві мелодію арф; він просить кохану (а можливо, Україну чи весну): «*Ой одкрий колос вій!*» — колос асоціюється з віями дівчини. У цій метафорі лунає заклик до молодої людини вдумливо подивитися в майбутнє й бути готовим не тільки до злетів, а й до поразок: «*Сміх буде, плач буде / Перламутровий...*» Поет ніби напрозорив цим віршем бурхливі зміни у світі — Першу світову війну, яка розпочалася того ж таки 1914 р., відкривши шлях надіям і розчаруванням, тріумфам і трагедіям ХХ ст.

Гімн весні, молодості, вірі в щастя — *провідний мотив* поезії «Арфами, арфами...». У ній, як і у вірші «Блакитна Панна», постає чарівний образ дівчини-весни. Вона приходить із квітами, життєдайними дощами, громами й трав'яними пахощами. Цей образ творять епітети (*золоті арфи, перламутровий плач*), неологізми (*ніжнотонними, самодзвонними*), порівняння (*поточки, як дзвіночки*), асонанси (*йде весна запашина, квітами-перлами закосичена*). П. Тичина запозичив у М. Вороного й спосіб розміщення поетичних рядків у формі сходинок, якими ніби стікають води весняних струмків. Ритмомелодика досягається як римами, так і повторами (*арфами, арфами; думами, думами*).

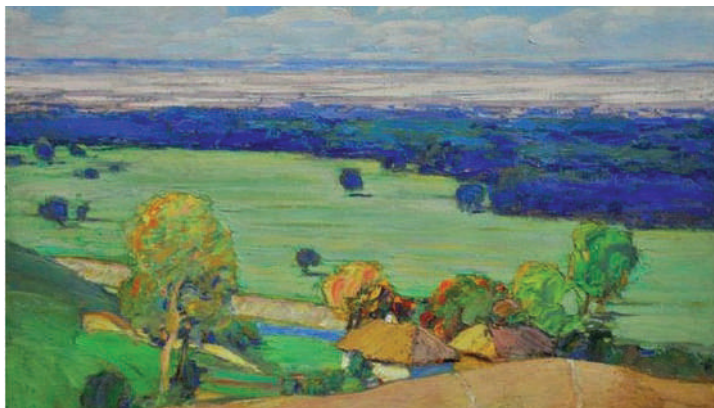
«О, ПАННО ІННО, ПАННО ІННО!...» (1915)

О, панно Інно, панно Інно!
Я — сам. Вікно. Сніги...
Сестру я Вашу так любив —
Дитинно, злотоцінно.
Любив? — Давно. Цвіли луги...

К. Моне.
Весна в
Живерні.
1890 р.

В. Кричевський.
Перелів. 1937 р.

О, панно Інно, панно Інно,
Любові усміх квітне раз —
ще й тлінно.
Сніги, сніги, сніги...

Я Ваші очі пам'ятаю,
Як музику, як спів.
Зимовий вечір. Тиша. Ми.
Я Вам чужий — я знаю.
А хтось кричить: «Ти рідну стрів!»
І раптом — небо... шепіт гаю...
О ні, то очі Ваші. — Я ридаю.
Сестра чи Ви? — Любив...

Ліричний вірш «**О, панно Інно...**» належить до інтимної лірики П. Тичини. *Провідний мотив* — нестерпна туга за втраченим коханням, поєднана з теплим спогадом про нього. Юний поет закохався одночасно у двох сестер — Полю й Інну Коновал. Поля не відповіла взаємністю на почуття П. Тичини. Смуток і самотність оселилися в душі хлопця: «*Я — сам. Вікно. Сніги...*» Напевно, ці образи не випадкові: у вікно виглядають в очікуванні коханої людини, а сніг асоціюється з холодом. Неологізми передають тонке нюансування в почуваннях закоханого:

Поліна Коновал

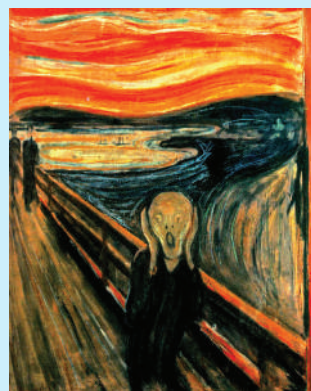
любив дитинно — щиро, захоплено й водночас наївно (подитячому); *злотоцінно* — дуже цінуючи. Ліричний герой веде діалог сам із собою, запитавши в себе: «*Любив?*», — поет спочатку відтворює атмосферу кохання (вона нагадує *луги у квітах, шепіт гаю*) і тільки в останньому рядку він дає ствердну відповідь: «*Любив...*» Розпач, драматизм, смуток увиразнюють паузи (вісім разів ужито тире, половина з яких — авторські, і шість разів — три крапки), повтори (*сніги, сніги*), діалогічність. Експресивності додають і звукові засоби: асонанси **а, і, о** («**О, панно Інно, панно Інно!** *Я — сам. Вікно. Сніги...*»), алітерація звука **н** (цей приголосний ужито у вірші 33 рази!).

коли наречена входить, а люди обертаються до дверей... Тичина скористався тим глибоким ефектом, котрий походить від руйнації звичайної згадки: він ламає звичайну асоціацію й замість ясного образу... дає чорний образ зливи, дикої бурі...» Контраст, напружені переживання, антигуманна дійсність — ознаки експресіонізму. Власне, переплетення символістської та експресіоністичної манер, кольоровий слух і є ознаками синтетичного стилю П. Тичини — кларнетизму.

Теорія літератури

ЕКСПРЕСІОНІЗМ

Експресіонізм (від фр. *expression* — вираження, виразність) — стильова течія модернізму, що виникла на противагу імпресіонізму наприкінці XIX — на початку XX ст. (спочатку в малярстві, а згодом — у музиці й літературі). На переконання експресіоністів, спільною основою всього у світі є дух (вільна творча енергія). Осягнути його можна лише за допомогою інтуїції. Експресіоністичним творам властиві нервова емоційність і трагічність світовідчуття. Творчість експресіоністів породжена духовною кризою, яку пережила інтелігенція на початку XX ст. (Перша світова війна, революції). У їхніх творах важливе місце відведено проблемі вини і кари. Земне життя для них — фільтр, що може очистити людину й привести до Бога. На думку експресіоністів, біль і страждання дають людині можливість осмислити сенс буття. Основний творчий принцип експресіонізму — відображення загостреного суб'єктивного світобачення через авторське «Я», напруження його переживань та емоцій, бурхлива реакція на дегумацізацію суспільства, знеособлення в ньому людини, на розпад духовності. Саме ці ознаки простежуються в деяких творах раннього П. Тичини, зокрема й у поезії «Одчиняйте двері...». В українській літературі експресіонізм започаткував В. Стефаник, а утвердив О. Турянський у повісті «По за межами болю», яку ви прочитаєте в цьому навчальному році.

Е. Мунк. Крик. 1893 р.

ПАМ'ЯТІ ТРИДЦЯТИ (1918)

На Аскольдовій могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних, молодих...

На Аскольдовій могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.

На кого посміла знятись
Зрадника рука? —
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...

І. Їжакевич.
Аскольдова могила.
1913 р.

На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! —
Понад все вони любили
Свій коханий край.

Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих. —
На Аскольдовій могилі
Поховали їх.

Вірш-реквієм *«Пам'яті тридцяти»* належить до громадянської лірики. П. Тичина присвятив його студентам, які під час бою під Крутами (неподалік Ніжина) у січні 1918 р. потрапили в полон до російських більшовиків. Після страшних знущань їх стратили. Молодих героїв поховали на Аскольдовій могилі в Києві. Поет називає юних захисників *«українським цвітом»*, а російських загарбників — *Каїном* (тобто братовбивцями).

Провідний мотив вірша — самопожертва молодих патріотів заради Батьківщини. Автор утвердив у ньому ідею патріотизму й гуманізму, засудивши зраду, жорстокість і терор. Світла картина природи (*«Квітне сонце, грає вітер і Дніпро-ріка...»*) увиразнює неприродність смерті молодих людей — тяжку втрату для України.

- A.** Складіть літературний паспорт кожного вірша.
- B.** Прослухайте ліричний вірш «Пам'яті тридцяти» у виконанні М. Бурмаки. Висловте свої враження від читання поезії П. Тичини, музичного супроводу й зорових образів.

«Пам'яті тридцяти». Марія Бурмака

 7 Виконайте завдання.

1. В. Стус назвав феномен П. Тичини «феноменом доби». Це формулювання означає, що П. Тичина
 - A** як поет помер
 - B** мав феноменальні здібності
 - B** жив у часи українізації й розквіту України
 - Г** не боявся переслідувань у тоталітарній країні

2. Установіть відповідність.

Уривок з поезії	Художній засіб
1 Стану я, гляну я – скрізь поточки, як дзвіночки, жайворон, як золотий...	А риторичне запитання Б персоніфікація В порівняння Г неологізм Д гіпербола
2 Я – сам. Вікно. Сніги... Сестру я Вашу так любив – дитинно, злотоцінно.	
3 Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі?	
4 Арфами, арфами – золотими, голосними обізвалися гаї...	

3. Установіть відповідність.

Художній образ	Назва твору
1 старі гаї	А «О, панно Інно...»
2 горобина ніч	Б «Пам'яті тридцяти»
3 зимовий вечір	В «Одчиняйте двері...»
4 перламутровий плач	Г «Арфами, арфами...» Д «Ви знаєте, як липа шелестить...»

4. Якою бачить весну ліричний герой поезії «Арфами, арфами...»?
5. Як ви розумієте слова «Сміх буде, плач буде перламутровий»?
6. Які ознаки кларнетизму наявні в поезії «Ви знаєте, як липа шелестить...»?
7. Розкажіть передісторію написання ліричного вірша «О, панно Інно...».
8. Що таке *вітаїстичність*? Як вона проявляється у творах збірки П. Тичини «Соняшні кларнети»?
9. Що символізують образи «нареченої» і «горобиної ночі» у ліричному вірші «Одчиняйте двері...»?
10. Чому поезію «Пам'яті тридцяти» визначають як *вірш-реквієм*? Чому цей твір замовчували в радянські часи?
11. Перепишіть поезію «Арфами, арфами...» у зошит і зафарбуйте слова, що позначають барву, відповідними кольорами. Зіставте свою роботу з варіантами однокласників і проаналізуйте її кольорову палітру.
12. Поміркуйте над тим, чому П. Тичина в деяких поезіях розміщує рядки сходинокми. Як така форма вірша впливає на інтонацію, з якою його треба читати?

Домашнє завдання

1. Вивчіть напам'ять один із віршів П. Тичини (*на власний вибір*).
2. Напишіть коротке есе на тему «Чому Павло Тичина означив своєї поетичні кларнети епітетом *соняшні*?».
3. Підготуйте коротке повідомлення (або мультимедійну презентацію) про бій під Крутами в 1918 р. (*за бажанням*).

Література

Кісельова Л. «Золотий гомін» і «муза неомузена» Павла Тичини. Виправдання Слова / Статті про українську літературу: від Шевченка до сьогодення / Людмила Кісельова. — К. : Вид. дім «Киево-Могиланська академія», 2014.

Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави) — К. : Кліо, 2015. — 104 с.

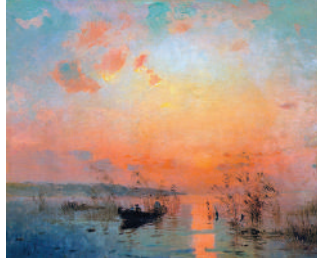

Спостереження

1 Розгляньте репродукції картин і виконайте завдання.

К. Моне. Враження. Схід сонця. 1872 р.

С. Васильківський. Захід сонця над озером. 1900 р.

І. Айвазовський. Місячна ніч. Берег моря. 1885 р.

- А.** Поміркуйте, чому художники люблять зображати водну стихію, небо, сонце, місяць, човен.
- Б.** Опишіть відчуття людини в човні посеред моря (озера, річки).
- В.** Чому від споглядання таких пейзажів у нас часто виникають філософські роздуми?

2 Прочитайте життєпис Є. Плужника й перекажіть найцікавіші епізоди.

Євген Плужник

(1898–1936)

Євген Плужник народився 26 грудня 1898 р. в слободі Кантемирівка Воронезької губернії. Батько — селянин з Полтавщини — успішно працював у фірмі, що торгувала сукном і вовняними матеріалами. Мати — з Воронезького краю, її батьки були заможними людьми. Через спадкові сухоти в родині з восьми дітей вижило тільки двоє.

Коли Євгенові виповнилося сім років, від сухот померла мати. Батько хотів, щоб діти мали добру освіту, тому віддав Євгена на навчання в гімназію. Хлопчик відвідував навчальний заклад вибірково: нецікаві заняття пропускав, а історією та літературою захоплювався, багато часу проводив у бібліотеках. Батько терпляче спрямовував сина до навчання: коли хлопця відраховували, він переводив його з однієї гімназії до іншої, тож географія здобування шкільної науки була широкою (Воронеж, Богучар, Ростов, Бердянськ...). Зрештою, після десяти років навчання Є. Плужник отримав атестат, він добре орієнтувався у світовій культурі, виробив естетичний смак, почав віршувати.

1918 р. Євген переїздить з родиною на Полтавщину, у с. Велика Багачка. Протягом двох років через сухоти померли батько, брат і сестри.

Євген Плужник з дружиною
Галиною Коваленко

Євген Плужник з дружиною Галиною Коваленко

Євген учителює, створює театральний гурток, слава про який гриміла на всю округу. Разом з односельцями тяжко переживає всі жахіття громадянської війни.

З 1921 р. Є. Плужник живе в Києві. Спочатку він навчається в Київському ветеринарно-зоотехнічному інституті, а потім, покинувши його, продовжує здобувати вищу освіту в Київському музично-драматичному інституті імені М. Лисенка. Тут він був відзначений як студент із самотнім сприйняттям мистецтва, проте в Євгена переважає прагнення самостійно творити художній текст. Він раптово покидає навчання в інституті й починає працювати в різних сферах: продає газети, учителює, редагує письменицькі тексти, укладає словник «Фразеологія ділової мови» (разом із В. Підмогильним) і поетичну антологію, перекладає...

У Київському музично-драматичному інституті Є. Плужник зустрів своє щастя — Галину Коваленко. Дослідниця життя та творчості поета Г. Токмань зазначає: «Їхні стосунки склалися парадоксально й драматично. Оточена увагою численних шанувальників, які могли стати вигідною партією, Галина закохалася саме в Євгена — гарного, високого, стрункого, чорночубого й такого дивного в словах і вчинках. Був мовчазний або саркастично-іронічний у лаконічних репліках, ніяк не домагався уваги, не упадав, не приховував свого безробіття, безгрошів'я, безхатченства (мешкав у сестри), міг без пояснень зникнути на декілька місяців — і переміг. Драма ж полягала в тому, що парубок знав про своє захворювання на сухоти й відкрито застерігав кохану, її відмовляли й подруги, але вирішила: «Помиратимемо разом». Вони побралися 1923 р., і це був саме той шлюб, який укладається на небесах».

Галина допомогла своєму чоловікові видати першу поетичну збірку «Дні» (1926). Вона без відома Євгена віднесла вірші досвідченому літературному критику Ю. Меженку, не назвавши ім'я автора. Літературознавець був у захваті від справжності й оригінальності віршів ще не відомого в Україні поета Є. Плужника. Уже по телефону він сказав Галині: «Знаєте, що Ви принесли? Ви принесли вірші такого поета, якого ми в житті будемо довго чекати й, дай нам Бог, щоб ми дочекалися».

Підтримали Є. Плужника й неокласики. М. Зеров залучив його до «Аспису», до якого належали всі «непролетарські» митці Києва. У 1924 р. поет приєднався до літературної організації «Ланка» (згодом — МАРС). 1927 р. виходить друком друга збірка поета «Рання осінь», у якій з'являються морські мотиви, мандрівки в просторі поєднано з подорожами в часі, але домінує позачасовий філософський погляд на буття людини, нації, людства.

Є. Плужник пробує себе в прозі й драматургії. Він пише роман «Недуга» (1928) — про внутрішній драматизм кохання, який неможливо подолати повністю. Це історія кохання директора радянського заводу Івана Орловця, пролетаря за соціальним походженням, до оперної актриси, буржуйки Ірини Завадської.

Читачі тепло сприйняли твір, проте критика не підтримала прозового дебюту митця. Збереглися три п'єси Є. Плужника: «Професор Сухораб», «У дворі на передмісті», надруковані 1929 р., а віршована трагікомедія «Змова в Києві» побачила світ уже після смерті автора в 1989 р.

Третя збірка поезій «Рівновага» була завершена 1933 р., але видано її було також посмертно — 1943 р. у Західній Європі. У ній митець розвиває вітаїстичні мотиви, що набувають нового сенсу й мистецького втілення. Поет планував написати ще й четверту збірку віршів-портретів, серед яких було б чимало іронічних, і п'яту — про кохання, проте не судилося: тоталітарний режим не дав митцеві здійснити творчі задуми.

Доля Є. Плужника була трагічною. 1934 р. поета було заарештовано й засуджено до смертної кари за «антирадянську терористичну діяльність», як і багатьох інших талановитих митців-патріотів України. Згодом вирок пом'якшили, замінивши його на 10 років таборів, проте через сухоти й нестерпні умови відбукання покарання на Соловках поет помер 2 лютого 1936 р.

Через 20 років Є. Плужника було реабілітовано: Верховний Суд скасував вирок і справу було припинено «за відсутністю складу злочину».

- 3** Прослухайте лекцію літературознавця Я. Цимбал про життя та творчість Є. Плужника (9 хв 56 с) і дайте відповіді на запитання.

Євген Плужник. Українська література в іменах

- А.** Як вийшло так, що Є. Плужник народився в Росії, але став українським поетом?
- Б.** Як офіційна критика аргументувала несприйняття поетичної творчості Є. Плужника?
- В.** Яку людину зображав Є. Плужник у своїх поезіях?

У літературі Є. Плужник відомий передусім як поет — майже 160 віршів, поеми «Канів» і «Галілей». У його творах переважає імпресіоністична поетика. Розглянемо вірші *пейзажної лірики*.

- 4** Прочитайте вірші Є. Плужника й матеріал про них. Складіть літературний паспорт до цих поезій.

«ВЧИТЬСЯ У ПРИРОДИ ТВОРЧОГО СПОКОЮ...» (1927)

Вчись у природи творчого спокою
В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.

Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних взірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців?

Вірш «*Вчись у природи творчого спокою...*» належить до збірки «*Рання осінь*». Наймудріша пора року — осінь, тому саме в цей час ліричний герой радить прислухатися до природи, у якій усе органічно. Дозріла пора символізує стан духовної зрілості. Ліричний герой саме такий — духовно дозрілий, адже його настанови повчальні й переконливі: «*вчись*», «*вір*», «*наслідуй*», «*хто ж твоїй науці допоможе*»...

Теорія літератури

ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ

Ліричний герой — умовна дійова особа, почуття, переживання й думки якої розкриваються в ліричному творі. Найчастіше ліричний герой іменує себе займенником я (рідше — *ми, ти*). Ліричний герой має багато спільного у світосприйманні з автором твору, але не завжди, тобто ліричний герой та автор твору — це не одне й те саме, їх не можна ототожнювати, бо автор живе в реальному світі, а ліричний герой — у художній, умовній дійсності. Ліричний герой може узагальнювати в собі досвід цілого покоління, нації чи людства.

Провідний мотив вірша — гармонія людини й природи. Ідейне навантаження твору сконцентровано вже в першому рядку — треба вчитися «*у природи творчого спокою*», тільки той, хто вміє її чути — здорова й повноцінна людина, щаслива та творча особистість. Хоча вірш і невеликий за обсягом, проте художніх образів у ньому достатньо для творення яскравого пейзажу: *дні вересневі; озера, порослі осокою; південь; журавлі*. Музикальності віршу додають засоби звукопису — накопичення *ри-ро-ор-ере-ро-ер-оро-ра* (*природи, творчого, вересневі, мудро, озер, порослих, журавлі*).

«НІЧ... А ЧОВЕН — ЯК СРІБНИЙ ПТАХ!...» (1933)

Ніч... а човен — як срібний птах!..
 (Що слова, коли серце повне!)
 ...Не спіши, не лети по сяйних світах,
 Мій малий ненадійний човне!

В. Полєнов. Золота осінь. 1893 р.

І над нами, й під нами горять світи...
 І внизу, і вгорі глибини...
 О, який же прекрасний ти,
 Світе єдиний!

Вірш «*Ніч... а човен — як срібний птах!..*» належить до збірки «*Рівновага*». У ньому поєднано елементи пейзажної та філософської лірики. Ця мариністична мініатюра сповнена неоромантичного світовідчуження. У романтиків образ човна символізував долю людини в бурхливому морі життя — пригадайте вірш «Човен» Є. Гребінки, який ви читали в 9 класі, або поезію «Парус» М. Лермонтова. Човен Є. Плужника наповнюється новим змістом: він стає срібним птахом — другим «Я» митця. Ліричний герой піднесено вигукує: «*Що слова, коли серце повне!*», він захоплений красою Всесвіту, відчувається в ньому, як вільний птах серед безмежжя. Він просить човна не поспішати, бо, з одного боку, хоче насолодитися красою, а з іншого — усвідомлює, що світ мінливий, невідомо, що чекає на нас завтра, тому треба плисти по життю спокійно, смакуючи його кожну мить. У цьому проявляється вітаїстичне (життєствердне) світобачення митця.

Провідний мотив поезії «*Ніч... а човен — як срібний птах!..*» — захоплення красою Всесвіту. Емоційний темпоритм створює не лише рима, а і своєрідні розділові знаки. Три крапки вжито п'ять разів (у вірші всього вісім рядків!), ними поет передає глибоке внутрішнє хвилювання ліричного героя. А знаки оклику створюють атмосферу піднесеності й тихої урочистості.

Р. Судковський. Місячна ніч над морем. 1879 р.

  Виконайте завдання.

1. У вірші «*Ніч... а човен — як срібний птах!..*» поєднано елементи лірики пейзажної та

- А громадянської
- Б філософської
- В патріотичної
- Г інтимної

2. У вірші «Ніч... а човен — як срібний птах!..» одним із художніх образів є
- А глибини
 - Б журавлі
 - В озера
 - Г осока
3. Наймудрішою порою у вірші «Вчись у природи творчого спокою...» є
- А літо
 - Б зима
 - В осінь
 - Г весна

4. У чому полягає трагічність долі Є. Плужника?
5. Що ви знаєте про Галину Коваленко?
6. Хто такий *ліричний герой*? Чи правильно вважати, що ліричний герой — це і є автор ліричного твору?
7. Яким ви побачили ліричного героя поезій Є. Плужника «Вчись у природи творчого спокою...» і «Ніч... а човен — як срібний птах!..»?
8. Чому, на вашу думку, човен «*ненадійний*» у вірші «Ніч... а човен — як срібний птах!..»?
9. Що символізують журавлі, які летять на південь у вірші «Вчись у природи творчого спокою...»?
10. Чи позначені вивчені вірші Є. Плужника українським колоритом? Аргументуйте свою відповідь.

11. Знайдіть і запишіть приклади художніх засобів у поезіях Є. Плужника «Вчись у природи творчого спокою...» і «Ніч... а човен — як срібний птах!..» (*епітет, інверсія, символ, риторичне звертання, антоніми, порівняння*).
12. Словесно намалюйте пейзаж, який виникає у вашій уяві під час читання віршів, названих у завданні 11.

Домашнє завдання

Вивчіть один із віршів Є. Плужника напам'ять (*на власний вибір*).

Література

Кодак М. Огром Євгена Плужника-поета [монографія] / М. Кодак. — Луцьк : Твердиня, 2009. — 192 с.

Токмань Г. Жар думок. Лірика Євгена Плужника як художньо-філософський феномен [монографія] / Ганна Токмань. — К. : Академія, 2013. — 224 с.

Череватенко Л. Все, чим душа боліла [передм.] / Л. Череватенко // Плужник Є. Поезії. — К. : Рад. письменник, 1988. — С. 5–100.

Спостереження

1 Розгляньте архітектурні споруди й виконайте завдання.

Церква Сен-Жермен.
м. Париж (Франція)

Дрезденська галерея
(Німеччина)

- A. Яка з будівель є зразком класицизму, а яка — стилю рококо?
- B. Класицизм зі строгими формами й монументальністю прийшов на зміну рококо з нагромадженням «грайливих» прикрас. Визначте переваги кожного з цих стилів.

2 Прочитайте матеріал про «київських неокласиків» і виконайте завдання.

У 20-х роках ХХ ст. в Києві декілька молодих поетів об'єдналися в групу, що протиставляла себе поетичним експериментам футуристів і пролетарському мистецтву. Це угруповання відоме як «київські неокласики» (або «п'ятірне гроно»). До нього належали: М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара та Юрій Клен (О. Бургардт). Пізніше до них приєдналися прозаїки, літературознавці, проте «київських неокласиків» усе ж таки було п'ять, на думку дослідника М. Наєнка, який аргументує свою позицію рядками із сонета М. Драй-Хмари «Лебеді» (1928), що став своєрідним маніфестом неокласиків:

М. Драй-Хмара

О гроно п'ятірне нездоланих співців,
Крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
Що розбивав лід одчаю й зневіри.

«Київські неокласики» не мали ні програми, ні статуту. Що ж їх об'єднувало? Передусім захоплення античністю, французькі парнасці, українське бароко й, звичайно ж, дружні стосунки.

¹ Цю назву в лапки брали самі члени угруповання й робили це послідовно, оскільки їм це означення здавалося «не зовсім точним і навіть трохи грайливим» (М. Наєнка).

Довідка

«**Парнас**» (фр. *Parnasse*) — поетичне угруповання у Франції, назва якого походить від гори Парнас у Греції, де, за легендою, жили музи на чолі з Аполлоном. Парнасцями в 70-і роки XIX ст. почали називати поетів, які ставили за мету створення «чистого мистецтва», яке б оспівувало не буденне життя з його проблемами, а красу як таку — природу, кохання, вишуканість форм, ліній, барв: Л. де Ліль, Т. Готьє, Ж.-М. де Ередіа.

Неокласики були високоосвіченими людьми свого часу, знали іноземні мови, мали добру літературну освіту. Вони дбали про поезію високого стилю, аристократичну за духом, вільну від сентиментів і народницьких мотивів. Під час літературної дискусії 1925–1928 рр. «київські неокласики» висунули гасло «До джерел!», що означало творче переосмислення національної та зарубіжної традицій у контексті нових викликів часу. Вони дбали передусім про загальнолюдські мистецькі цінності, намагаючись уберегти їх від впливу більшовицької ідеології, несмаку й скороминущої буденності.

В українській літературі неокласики започаткували поезію нового типу: якщо до них панівною була фольклорна традиція, то тепер відродилася книжна, тобто ренесансно-барокова. «Любов до слова, до строгої форми, до великої спадщини світової літератури» — естетична концепція неокласиків, сформульована М. Рильським. Її вороже сприймали в тогочасному мистецькому середовищі, яке культивувало оспівування робітника, вождя, нову більшовицьку країну й пролетарські ідеали. Творчість неокласиків критикувала як тоталітарна влада, так і авангардисти. Вона була малозрозумілою й масовому читачеві через невисокий рівень освіти (а й справді, як збагнути пролетарію інтелектуальну поезію неокласиків з її алюзіями, сонетною формою чи ремінісценціями?).

М. Зеров

Лідером «київських неокласиків» був М. Зеров, який, разом із побратимами П. Филиповичем і М. Драй-Хмарою, пішов з життя молодим, потрапивши в жорна сталінських репресій. Юрій Клен емігрував до Німеччини, а М. Рильський згодом став офіційним радянським поетом, який, окрім творів на замовлення тодішньої влади («Пісня про Сталіна» і под.), залишив нам багато вишуканих поезій та майстерних перекладів шедеврів зарубіжної літератури.

Теорія літератури

НЕОКЛАСИЦИЗМ

Неокласицизм (від грецьк. *neos* — новий і англ. *classicism* — класицизм) — літературний стиль.

Основними ознаками неокласицизму є:

- поміркованість у світогляді, гармонія й рівновага;
- використання античних, міфологічних і ренесансних тем, образів і сюжетів;
- культ вишуканих форм (сонет, рондель, віртуозна ритміка);
- відстороненість від прози життя, буденних проблем.

До речі...

«Київські неокласици» хоч і культивували в мистецтві високі мистецькі ідеали й досконалі поетичні форми, проводили наукові дослідження в університетах, проте в приватному житті були дотепними й веселими людьми. Про тонке почуття гумору й неформальні стосунки читайте в матеріалі Наталії Котенко «Неокласици без тог і кирей».

Google Неокласици без тог і кирей

К. Следзевський. Шарж на М. Зерова. 1927 р.

- А.** Поміркуйте, чому твори «київських неокласиків» часто не сприймав масовий читач.
- Б.** Випишіть у зошит ознаки неокласицизму як літературного стилю.

Прочитайте життєпис М. Рильського й розкажіть, що спільного він мав із П. Тичиною.

Максим Рильський

(1895–1964)

Максим Рильський народився 19 березня 1895 р. в м. Києві. Мати Меланія, хоч і була простою селянкою з Житомирщини, проте, як зазначав Є. Маланюк, «була взором тактовності, натуральної шляхетності й товариської культури, вона частувала чаєм, як справжня пані дому, і ніхто не відгадав би в ній селянського походження». Батько Тадей, відомий етнограф і громадський діяч, товаришував з родинами Лисенків, Старицьких, Антоновичів, Косачів.

Дитинство майбутнього поета пройшло в с. Романівці, де Рильські мали будинок. Хлопчик учився спочатку вдома, а потім у приватній гімназії. Вищу освіту здобував у

Київському університеті.

Перша збірка віршів *«На білих островах»* (1910) вийшла друком, коли Максиму виповнилося 15 років. 1918 р. була опублікована збірка *«Під осінніми зорями»*, що засвідчила про появу видатного поета. Протягом 1919–1929 рр. М. Рильський учителював у сільських школах Житомирщини. 1920-і роки — «неокласичний» період творчості поета, у цей час світ побачили поетичні збірки *«Синя далечінь»* (1922), *«Крізь бурю і сніг»* (1925), *«Тринадцята весна»* (1926). Це був непростий час для талановитих митців. О. Гончар писав, що «у ті роки зчинялося чимало “галасу даремно”, на передній план нерідко виступало крикливе псевдоноваторство, конче необхідним уважалося атакувати класику, скидати Пушкіна з корабля сучасності, модним було віддаватися деструктивним захопленням, а той, хто й далі тримався сонетів та октав, міг потрапити до числа відсталих, дістати репутацію оспівувача епох давно відшумілих». Проте М. Рильський та його побратими-неокласици зберігали вірність культурній спадщині, найкращим традиціям

українського й зарубіжного мистецтва. Поет не реагував у творчості на політичні події, він ізолював себе від радянської дійсності й лише іноді в деяких творах іронічно висловлював обурення проти ідейно-політичної та літературної атмосфери, яка тоді панувала. Це не могло не викликати гострих нападів офіційної критики, тож 1931 р. органи НКВС заарештували М. Рильського. Поет майже рік провів у стінах Лук'янівської тюрми (м. Київ). Тут він був вимушений написати з десяток «свідчень», у яких не тільки себе, а й усіх своїх знайомих-письменників обмовив, зрікшись поезії, створеної в 1910–1920-х роках, ось фрагмент одного із «зізнань»: «Я переглянув своє життя, я багато й тяжко думав. Я бачу, що мій шлях був хибний. Я цілковито й щиро в усьому каюся... Прошу розглянути всі *pro* і *contra* й вирішити, чи можна мені дати змогу довести, що я порвав з усіма ганебними сторонами свого минулого й віддам усі сили радянському будівництву, радянській культурі, Країні рад... Я вірю в справедливість установи, що розглядає мою справу, засуджую свої помилки й хитання... і прошу дати мені змогу все це довести живою працею».

З 1932 р. у творчості митця вже простежується сприйняття більшовицької дійсності, зокрема в збірці «*Знак терезів*» (1932), це врятувало поета від сталінських репресій — від того часу М. Рильський уже належав до офіційних радянських поетів.

У роки Другої світової війни поет був евакуйований спочатку до Уфи, а потім до Москви. У цей період він написав збірки «*За рідну землю*» (1941), «*Слово про рідну матір*» (1942) та ін. 1943 р. М. Рильського було обрано академіком Академії наук УРСР. Незважаючи на звання та премії, поет зберіг людську порядність, допомагав ув'язненим колегам. Дружина Є. Плужника згадувала, що М. Рильський був єдиним, хто з друзів-літераторів носив заарештованому чоловікові в тюрму передачі.

З 1944 р. й до кінця життя М. Рильський був директором Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії наук УРСР. Йому було двічі присуджено Сталінську премію в галузі літератури й мистецтва та Ленінську — за збірки віршів «*Троянди й виноград*» (1957) і «*Далекі небосхили*» (1959). Поет багато перекладав з різних мов — англійської, білоруської, німецької, польської, російської, французької та ін.

М. Рильський помер 24 липня 1964 р., похований на Байковому кладовищі в м. Києві.

Перегляньте документальний фільм «Як на духу. Невідомий Максим Рильський» і дайте відповіді на запитання.

Як на духу. Невідомий Максим Рильський

- А.** Що було для М. Рильського «своєрідною Елладою»?
- Б.** Через що М. Рильський почав «оспівувати поступальну ходу соціалізму»?
- В.** Чи можна про поета сказати словами В. Стуса, що його «феномен — це “феномен доби”»?

Поетична творчість. «Максима Тадейовича справедливо вважають визнаним майстром пейзажної та інтимної лірики, — писав О. Гончар, — хоча ці поетичні струмені в його творчості раз у раз еднаються нероздільно, адже через тонко від-

чуту природу, через її настрої в художника слова завжди промовляє людська душа». У ранній творчості поет відвертий, його ліричний герой відкритий кохання й тонко відчуває красу природи. Він стоїть осторонь круговерті революцій та війн, які відбулися в першій третині ХХ ст. й принесли кров і страждання. Тільки природа залишається єдиною відрадою, чистим, незаплямованим людською ненавистю джерелом натхнення. Вона і є тим солодким світом, який оспівав М. Рильський в однойменній поезії («Солодкий світ!..»).

5

Прочитавши вірші М. Рильського, опрацюйте літературно-критичний матеріал про них. Випишіть відомості з теорії літератури в зошит.

«СОЛОДКИЙ СВІТ!..» (1919)

Сладокъ свѣтъ...

Солодкий світ! Простір блакитно-білий
І сонце — золотий небесний квіт.
Благословляє дух ширококрилий
Солодкий світ.

Узори надвесняних тонких віт.
Твій погляд, ніби пролісок несмілий.
Немов трава, що зеленить граніт,
Неначе спогад нерозумно-милий...
Солодкий світ.

Чи янголи нам свічі засвітили
По довгих муках безсердечних літ,
Чи ми самі прозріли й зрозуміли
Солодкий світ?

П. Петровичев. Цвітуть вишні. 1919 р.

Поезія «*Солодкий світ!..*» сповнена вітаїстичності, її ліричний герой насолоджується життям, красою, молодістю, коханням, він дивиться на все, що навколо, з оптимізмом.

Для ліричного героя М. Рильського солодкий світ — це гармонія, яка панує в природі, краса барв, свіжості, людських відчуттів від її споглядання. Щирий захват від краси солодкого світу сконденсовано в епітетах (*простір блакитно-білий, золотий небесний квіт, дух ширококрилий, спогад нерозумно-милий*) і порівняннях (*погляд, ніби пролісок несмілий; немов трава, що зеленить граніт; неначе спогад нерозумно-милий*). Саме захоплення красою й величчю світу — *провідний мотив* вірша. У третій строфі ліричний герой ставить риторичне запитання, яким насправді хоче сказати: у житті часто буває так, що людині треба пережити багато страждань, багато *«безсердечних літ»*, і тільки тоді вона може прозріти й зрозуміти *«солодкий світ»*. Зверніть увагу на кількість рядків у строфах: перша й третя строфи — чотирирядкові, а друга — п'ятирядкова (формула 4 + 5 + 4) — це *рондель*. Неокласики захоплювалися строгими строфічними формами, зокрема й сонетом. М. Рильський вважав звернення до класичних форм не ознакою консерватизму, «а, навпаки, — проявом руху вперед, бажанням вигострити, витончити, збагатити українське поетичне слово».

Серед строгих канонічних віршових форм М. Рильський найчастіше послуговується *сонетом*, у якому виражені його думки й почуття, пов'язані з такими цінностями, як мистецтво, краса, природа, кохання, життя.

Теорія літератури

СОНЕТ

Сонет пов'язують з поетичними здобутками сицилійської школи (*Італія*). Виникнення цього жанру датують XIII ст. В епоху Відродження цей жанр лірики поширюється в Європі, а із середини XIX ст. — і в українській літературі.

Сонет (італ. *sonetto*, від латин. *sonus* — звук) — 14-рядковий ліричний твір, що складається з двох чотиривіршів (катрени) і двох тривіршів (терцети), написаних переважно ямбом (*див. с. 192*) (формула 4 + 4 + 3 + 3). Сонет дисциплінує поетичне мовлення, не дарма він належить до строгих поетичних форм. Адже кожна з чотирьох його частин (два чотиривірші та два тривірші) має бути синтаксично завершеною, рими повинні бути точними й дзвінкими, крім того, потрібно уникати повторення тих самих слів.

У класичному сонеті перший чотиривірш має тезу, другий — антитезу, а тривірші — синтез, так званий «сонетний замок», що завершується переважно чотирнадцятим рядком. З часом сонет зазнавав змін. Наприклад, В. Шекспір застосував три чотиривірші та двовірш (формула 4 + 4 + 4 + 2, *шекспірівський сонет*). Крім того, можливі неканонічні форми сонета, наприклад «хвостаті сонети», тобто з додатковим рядком; перевернуті, суцільні, «безголові», «кульгаві» та інші сонети.

У розвиток українського сонета зробили внесок І. Франко, Леся Українка, М. Рильський, М. Зеров, М. Драй-Хмара, Є. Маланюк, Л. Костенко, Д. Павличко.

У ТЕПЛІ ДНІ ЗБИРАННЯ ВІНОГРАДУ (1922)

У теплі дні збирання винограду
Її він стрів. На мулах нешвидких
Вона верталась із ясного саду,
Ясна, як сад, і радісна, як сміх.

І він спитав: — Яку б найти принаду,
Щоб привернуть тебе до рук моїх?
Вона ж йому: — Світи щодня лампаду
Кіпріди¹ добрій. — Підняла батіг,

Гукнула свіжо й весело на мулів,
І чутно уші правий з них пришулив,
І знявся пил, немов рожевий дим.

І він потягся, як дитина, радо
І мовив: — Добре бути молодим
У теплі дні збирання винограду.

Сонет «**У теплі дні збирання винограду**» належить до ранньої лірики М. Рильського (збірка «*Синя далечинь*»). У ньому виразно відлунює античність, що є для поета джерелом сьогочасних переживань. Дослідниця О. Гальчук зауважує: «Сюжетна основа вірша — випадкова зустріч дівчини з немолодим чоловіком, юності зі зрілістю». На запитання подорожнього: «*Яку б найти принаду, / Щоб привернуть тебе до рук моїх?*» — дівчина радить щодня світити лампаду богині Афродіті — «*Кіпріди добрій*». Ліричний герой, усвідомлюючи вікову різницю, не з гіркотою, а із сумним усміхом після зустрічі з чужою молодістю відчуває дитинну радість сприйняття життя. Подорожній — не горе-залицяльник, а людина, яка досягла найвищого рівня духовного розвитку, митець, увесь досвід якого переходить у творчість. У цьому виявляється *філософічність* поезії М. Рильського.

Теорія літератури

ФІЛОСОФІЧНІСТЬ

Філософічність — філософське осмислення світу, людини в ньому, вияв філософських поглядів ліричного героя на проблеми буття.

Сонет «У теплі дні збирання винограду» — вишуканий зразок неокласичної інтимної лірики. *Провідний мотив* твору — гімн життю й молодості.

Образ винограду прийшов у творчість поета з античної культури, він, на думку дослідниці Н. Науменко, «символізує піднесення над буденною реальністю, постає “образом образів” — єднанням не лише чотирьох першоснов світу, чотирьох пір року, а й п’яти чуттів: зору, слуху, дотику, смаку, запахів — усі вони дають нам змогу відчути терпкувато-солодкий смак самого життя». Сонет дуже музикальний: мелодика в ньому досягається за допомогою довершеного римування, анафори **і**, алітерації **с і н** («*Вона верталась із ясного саду, ясна, як сад, і радісна, як сміх*»). Екзотичні образи мулів, винограду, лампади, Кіпріди підсилюють ліризм поезії.

С. Боттічеллі. Народження Венери (фрагмент).
1483–1484 рр.

¹ *Кіпріда* — назва богині кохання Афродіті в давньогрецьких міфах (у давньоримській міфології — Венера), що походить від назви о. Кіпр — її улюбленого місця перебування.

6

Виконайте завдання.

1. Рефреном у творі М. Рильського «Солодкий світ!..» є слова
A простір блакитно-білий	B небесний квіт
B дух ширококрилий	Г солодкий світ

2. Прочитайте рядки.

Вона верталась із ясного саду, / Ясна, як сад, і радісна, як сміх.

В уривку **НЕМАЄ**

A персоніфікації	B алітерації
B порівняння	Г епітета

3. Вірш М. Рильського «У теплі дні збирання винограду» за жанром —

A пісня	B балада
B сонет	Г послання

4. Назвіть ознаки неокласицизму як стилю в мистецтві.
5. Хто належав до групи «київських неокласиків»? Яким було їхнє кредо?
6. До якого виду лірики належить вірш М. Рильського «Солодкий світ!..»?
7. Прокоментуйте будову вірша «Солодкий світ!..», особливості римування.
8. Доведіть, що твір М. Рильського «У теплі дні збирання винограду» — вишуканий зразок неокласичної інтимної лірики.
9. Чому матеріал про сонет «У теплі дні збирання винограду» проілюстровано зображенням Венери С. Боттічеллі?
10. Визначте ознаки сонету в поезії «У теплі дні збирання винограду».

11. Домалюйте (*словесно*) пейзаж, на тлі якого відбулося знайомство чоловіка з дівчиною в сонеті «У теплі дні збирання винограду».
12. Літературознавець В. Пахаренко вважає, що в поезії «Солодкий світ!..» «переплітаються пейзажні, інтимні й патріотичні мотиви». Доведіть або спростуйте думку, що в названій поезії є патріотичні мотиви.

Домашнє завдання

1. Підготуйте розповідь про цікаві епізоди з життя М. Рильського за матеріалами літературознавця В. Панченка.

Максим Рильський, poeta Maximus

2. Вивчіть напам'ять вірш М. Рильського «Солодкий світ!..» або сонет «У теплі дні збирання винограду» (*на вибір*).

Література

Агеева В. П. Мистецтво рівноваги : Максим Рильський на тлі епохи / Віра Агеева. — К. : Книга, 2012. — 391 с.

Зеров М. До вершин української культури поетичного слова ХХ ст. : (творчість М. Рильського : ранній період) / Народна творчість та етнографія. — 2001. — № 3. — С. 75–82.

Корогодський Р. Слово про друга, або Пізнання творчості в дзеркалі світової культурології й задзеркаллі доби : [М. Рильський] / Р. Корогодський, О. Сінченко // Українська мова та література. — 2001. — № 23. — С. 10–12.

Панченко В. Від «Білих островів» до «Знака терезів» : [поезія М. Рильського. 1910–1932 рр.] // Слово і час. — 2006. — № 1. — С. 3–14.

Таран Л. «Цвіте прозорий вертоград...» (Поетика М. Зерова і М. Рильського) // Слово і час. — 1994. — № 9–10. — С. 52–54.

Спостереження

- 1 Розглянувши жінок на плакаті й репродукції картини, дайте відповіді на запитання.

А. Брацлавський. Розкріпачена жінко, будуй соціалізм! 1926 р.

В. Боровиковський. Портрет Марії Лопухіної. 1797 р.

- А. Кожна епоха в мистецтві культивує свої цінності. Які цінності відображено в роботах українських художників А. Брацлавського й В. Боровиковського?
- Б. Чому, на вашу думку, творіння А. Брацлавського в стороннього глядача може викликати іронічну посмішку?
- В. Чим закінчилося соціалістичне будівництво, яке розпочали більшовики сто років тому?

- 2 Прочитавши матеріал про прозу 20–30-х років ХХ ст., відобразіть його в зошиті в таблицях «Стильове розмаїття прози» і «Жанри прозових творів».

Проза 20–30-х років ХХ ст.

Стильове розмаїття. Українській прозі 20–30-х років ХХ ст. властиве розмаїття стилів і жанрів. Характеризуючи твори цього періоду, їх можна лише умовно згрупувати в стильові течії:

- експресіонізм (І. Дніпровський, О. Турянський);
- імпресіонізм (А. Головка, М. Ірчан, Г. Косинка);
- символізм (Г. Журба, Г. Михайличенко);
- неореалізм (В. Домонтович, В. Підмогильний);
- неоромантизм (О. Досвітній, А. Любченко, Ю. Яновський) та ін.

Різні стильові тенденції могли поєднуватися у творчості одного автора, наприклад ознаки імпресіонізму, романтизму, експресіонізму й символізму — у добрку М. Хвильового.

Отже, для аналізу творів прозаїків доби «розстріляного відродження» найкраще використовувати поняття «індивідуальний стиль». Потужний вплив на прозу мала поезія, яка нівелювала межу між ліричним та епічним началом у багатьох тодішніх творах.

Прозові жанри. *Поезія в прозі* стає найтипівішим жанром у літературному процесі 20–30-х років ХХ ст. (оповідання й новели А. Головка, Г. Михайличенка, Ю. Яновського). Розвиваються короткі епічні форми: *акварель, ескіз, етюд, новела, оповідання*, а згодом — і великі форми: *повість і роман*. Високу художню майстерність новелісти виявили в зображенні драматизму й долі людини; новели були національні за духом і модернові за формою й силою: збірки «Новели» (1922) Г. Михайличенка, «Сині етюди» (1923) М. Хвильового, «Переможець дракона» (1925) Гео Шкурупія, «Мамутові бивні» (1925) і «Кров землі» (1927) Ю. Яновського, «Проблема хліба» (1927) В. Підмогильного та ін. У цей час розвиваються реалістична новела з елементами імпресіонізму (Г. Косинка, В. Підмогильний), новела й оповідання філософського характеру (А. Любченко, Гео Шкурупій), Остап Вишня створює синтетичний жанр усмішки, що поєднала ознаки гуморески та фейлетону.

Повість досягла свого розквіту ще в ХІХ ст., особливо в таких жанрових різновидах, як родинно-побутова, соціально-побутова, історична, пригодницька, психологічна, фольклорно-лірична. Письменники сміливіше йшли на експеримент, використовуючи монтаж, асоціативне мислення, зміщення часових площин, «потік свідомості», мозаїчну композицію та ін.

У першій половині ХХ ст. утверджуються *символістська повість* («Блакитний роман» Г. Михайличенка), *лірична повість* («Шуми весняні» М. Івченка), *імпресіоністична повість* («Червоний роман», «Зелені серцем» А. Головка), *повість-поема* («Поza межами болю» О. Турянського), *кіноповість*, творцями якої були О. Довженко, А. Головка, М. Бажан, Ю. Яновський та ін. Жанр роману почав інтенсивно видозмінюватися, утворюючи нові різновиди: *авангардний роман* («Жанна-батальйонерка» Гео Шкурупія), *неоромантичний роман* («Майстер корабля» Ю. Яновського), *психологічний роман* («Місто» В. Підмогильного), *утопічний роман* («Сонячна машина» В. Винниченка), *пригодницько-авантюрний роман* («Чорний ангел» О. Слісаренка) та ін.

Теми й проблеми прозових творів. У 20-х роках ХХ ст. тема революції все ще була популярною, але поступово відходила на задній план.

У 30-х роках ХХ ст. у творах багатьох прозаїків відчувається часткова ідеологічна заангажованість. Актуальним стає зображення нового побуту, нових стосунків між людьми, майстри епічних жанрів більше уваги приділяють особистості та її внутрішньому світу, людині активної дії, яка здатна протистояти хаосу світу.

Через прозріння й розчарування в пореволюційній дійсності з'являються апокаліптичні сюжети, своєрідні антиутопії («Повість про санаторійну зону» М. Хвильового, оповідання «В епідемічному бараці» В. Підмогильного). Популярним стає мотив «зайвих людей», загублених у часі й просторі, а також тема внутрішнього роздвоєння, яка найпотужніше прозвучала в новелі М. Хвильового «Я (Романтика)».

Прочитайте життєпис М. Хвильового й поміркуйте про останнє рішення в житті письменника. Він виявив слабкість чи силу?

Микола Хвильовий

(1893–1933)

Микола Хвильовий (справжнє прізвище *Фітільов*) народився 13 грудня 1893 р. в селищі Тростянці, що на Харківщині (нині Сумська область) у родині вчителів. Батьки розлучилися, коли Миколі було десять років. Мати, залишившись з п'ятьма дітьми, учительовала.

Микола успадкував від батька невсипучий потяг до мандрів. Він залишив Богодухівську гімназію (у майбутньому довелося складати іспити екстерном) і почав шукати роботу. Працював писарем у волосній управі, у поміщика в економії, мандрував по селах, підробляв на заводах, цегельнях і шахтах Донбасу. Потім помандрував на південь.

Працював і вантажником, і підвозчиком, і різноробочим, і шлюсарем. 1914 р. був мобілізований на фронті Першої світової війни: Галичина, Польща, Буковина, Румунія... М. Хвильовий характеризував цей період як час повного духовного занепаду. У кінці 1917 р., повернувшись після госпіталю додому, брав участь у боротьбі з Білою армією А. Денікіна.

1921 р. М. Хвильовий оселився в Харкові, одружився з Юлією Уманцевою, яка мала дочку Любу від першого шлюбу, її він прийняв як рідну й з ніжністю називав Любистком.

Цього ж року з'явилися збірка поезій «Молодість» і поема «В електричний вік», 1922 р. — збірка «Досвітні симфонії». Ці видання ще не були художньо довершеними, тому й не стали помітним явищем у літературі.

З часом М. Хвильовий дедалі більше захоплюється прозовими жанрами, 1923 р. виходить у світ збірка новел та оповідань «Сині етюди», яка означала якісно новий етап у розвитку тогочасної української літератури, відкрила для неї нові естетичні горизонти. У новелах М. Хвильового виражальність відчутно переважала над зображальністю, це була проза музична, ритмізована, з потужним ліричним струменем. Роль сюжету в ранніх творах була не дуже значною, а композиція — хаотичною, проте вона врівноважувалася ритмічною організацією тексту, уведенням наскрізних лейтмотивів, виразних символічних деталей. Письменник був неперевершеним майстром у відтворенні безпосередніх вражень, миттєвих настроїв через пейзажні деталі й ланцюг асоціацій. Своїм учителем М. Хвильовий вважав М. Коцюбинського. Справді, у прозовій творчості митця потужно відчувається *імпресіоністична манера* у творенні художньої дійсності.

М. Хвильовий з дружиною Ю. Уманцевою та пасербицею Любою. Фото

1925 р. М. Хвильовий разом із М. Яловим та Олесем Досвітнім створили літературну організацію ВАПЛІТЕ. У цей час була опублікована стаття «Про “сатану в бочці”, або Про графоманів, спекулянтів та інших “просвітян”», якою митець започаткував знамениту *літературну дискусію 1925–1928 рр.* Талант письменника притягував сучасників: до нього дослухалися, йому вірили. Під керівництвом М. Хвильового видавали часописи «Червоний шлях», «Вапліте». У розпалі літературної дискусії виходять друком цикли памфлетів¹ «*Камо грядеши*», «*Думки проти течії*», стаття «*Україна чи Малоросія?*» та ін. Ці твори були спрямовані проти масовізму й «червоної просвіти» у літературі, проти провінційності й засилля графоманства. Звичайно ж, влада не могла не відреагувати на таке зухвальство — Й. Сталін у відкритому листі членам політбюро ЦК КП(б)У засудив позицію М. Хвильового й діяльність ваплітян. ВАПЛІТЕ була самоліквідована, і 1928 р. утворено «Проліт-фронт».

Голод 1932–1933 рр., масові репресії інтелігенції відкрили митцеві справжні наміри Сталіна та його прислужників. Тому М. Хвильовий висловив свій протест самотубством. Він зібрав у себе друзів, вийшов до сусідньої кімнати — і зробив постріл у скроню... Письменник готувався до цього кроку, про що свідчить його передсмертний лист. М. Хвильовий залишився вірним ідеям комунізму, але не міг змиритися з арештом свого побратима М. Ялового. Ось зміст листа:

«Арешт ЯЛОВОГО — це розстріл
цілої генерації... За що?
За те, що ми були найщирішими
комуністами? Нічого не розумію.
За генерацію ЯЛОВОГО відповідаю
насамперед я, Микола Хвильовий.
”Отже, — як говорить Семенко, —
ясно...”
Сьогодні прекрасний сонячний день.
Як я люблю життя — ви й не
уявляєте. Сьогодні — 13. Пам’ятаєте,
як я був закоханий у це число?
Страшенно боляче.
Хай живе комунізм!
Хай живе соціалістичне будівництво!
Хай живе комуністична партія!

*Р. С. Усе, у тому числі й авторські права, передаю Любові УМАНЦЕВІЙ.
Дуже прошу товаришів допомоги їй та моїй матері».*

13/V. 1933 р.

Микола Хвильовий

Прочитайте новелу й дослідження літературознавця О. Ковальчука. Виконайте завдання.

Новела «Я (Романтика)». Новела складається зі своєрідного «прологу» (лірико-романтичного зачину), який має ввести читача в складний психоло-

¹ *Памфлет* — публіцистичний твір сатиричного характеру, спрямований проти когось або чогось.

гічно-настрійний світ, і трьох частин. В основі «прологу» — звичайна побутова ситуація: розмова матері із сином напередодні грози. Однак вона ускладнюється незвичними пейзажними деталями, часом загадково символічними (*кургани, пустельна скеля, мовчазний степ, таємні вершини, розбійний хрест*), особливою спресованістю часу («*Але минають ночі, шелестять вечори біля тополь, тополі відходять у шосейну безвість, а за ними — літа, роки й моя буйна юність*»), якоюсь надреальністю простору й передчуттям важкої грози («*Важкий душевний грім ніяк не прорветься з Індії...*»).

Наступні три розділи — це життя у фронті соціальної грози. Три частини — три різні ситуації на фронті й три різні душевні стани героя. Їхня динаміка одна й та сама: усе рухається до апокаліпсису. Простежмо за цими сюжетними мотивами. Від розділу до розділу ускладнюється становище на фронті. Шалені атаки ворога, паніка, яка охоплює фронт і тил, передчуття поразки, рух до катастрофи. Так само ускладнюється психологічна ситуація. Оповідач непинно фіксує зміни в настроях чекіста: психологічні перепади, збурення психіки, емоційну екзальтованість, тривогу, надію і безнадію, спроби самовиправдання й істерію.

Прийнято говорити про роздвоєність свідомості героя («*розкололось моє власне "Я"*»). Та відбувається щось ще страшніше. Відомий філософ М. Попович стверджував, що персонажі новели (мати, Тагабат, дегенерат, Андрюша, голова чорного трибуналу) — усе це різні «*кінці душі*» одного й того самого романтичного «Я». І для такого твердження в тексті є підстави — досить згадати хоч би й це: «*Тут, у тихій кімнаті, моя мати не фантом, а частина мого власного злочинного "Я", якому я даю волю*».

Кожен персонаж — це втілення певних сил, що формують психологічний світ людини, яка успадкувала первісні інстинкти й водночас здобутки цивілізації. Дегенерат уособлює «тваринні» сили, не освітлені ще ніякою думкою. Він нагадує каторжника, персонажа з відділу кримінальної хроніки. Це байдужий виконавець, автомат, якому чужі щонайменші порухи душі.

Боротьба відбувається між нещадним Тагабатом, у якого один присуд — «*Розстрілять!*», Андрюшею та героєм-оповідачем. Тагабат легко ламає волю нервового, несміливого, сентиментального Андрюші: цей «*невеселий комунар*» добре усвідомлює, що «*так комунари не роблять*», що це — «*вакханалія*», але в підсумку поспішно ставить підпис — «*робить свій хвостик під постановою*». Тагабат — раціоналіст і все зважає чітким розрахунком, законом революційної доцільності.

Найскладніша ділянка душі головного героя новели — та, де поєднується кодекс чекіста й ще не втрачена людська сутність («*Я — чекіст, але я і людина*»). Він естетично чутливий, глибоко сприймає світ (досить згадати, як дивлячись на портрети княжої сім'ї, чекіст уявляє «*весь давній світ, усю безсилу грандіозність і красу третьої молодості минулих шляхетних літ*»). Але беззастережна відданість революції, революційній доктрині вводить його в «*надзвичайний екстаз*», порушує намул інстинктів, знезброює в боротьбі з Тагабатом: «*Цей доктор із широким лобом і білою лисиною... і з каменем замість серця, це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт. І я, главоверх чорного трибуналу комуни, — нікчема в його руках, яка віддалася на волю хижкої стихії*».

Поставлений перед неминучим вибором між синівським і революційним обов'язком, герой твору робить фатальний вибір. Власне, він уже втратив себе, став,

як і Андрюша, безвольним виконавцем, «гвинтиком» і заручником системи. Убивство чекістом власної матері — Марії (ім'я-символ, утілення безмежної доброти й милосердя Богоматері) — кардинально змінює комунарові шлях до омріяного гармонійного суспільства: другий розділ закінчується трикратним повтором — «Я йшов у нікуди». У третьому розділі з'являється образ «мертвої дороги», яка пролягла серед «мертвого степу».

Так катастрофічно закінчилося протистояння фанатизму й гуманізму. Слепа віра в абстрактну ідею, беззастережне служіння їй призводять до знищення одвічних загальнолюдських ідеалів, зречення всього людського, руйнування особи. Суспільство, побудоване на численних людських жертвах, замішане на невинній крові, не може бути гуманним і справедливим.

- А.** Чи згодні ви з думкою філософа М. Поповича, що у свідомості героя-оповідача не роздвоєння, а «персонажі новели... — усе це різні “кінці душі” одного й того самого романтичного “Я”? Аргументуйте свою позицію.
- Б.** Літературознавець О. Ковальчук зауважує, що «боротьба відбувається між нещадним Тагабатом, у якого один присуд — “Розстрілять!”, Андрюшею та героєм-оповідачем». У чому проявляється боротьба Андрюші? Чому, на вашу думку, автор дав героєві ім'я Андрюша, а не Андрій?

5 Створіть літературний паспорт твору «Я (Романтика)» М. Хвильового, поєднавши відомості з лівої та правої колонок.

«Я (Романтика)»	
літературний рід	«Я», мати, Тагабат, дегенерат, Андрюша
жанр твору	епос
стильова течія модернізму	новела
тема твору	вступ і три частини, розповідь від першої особи, присвята «Цвітові яблуні»
головна ідея	імпресіонізм
композиційні особливості	протистояння добра і зла в душі героя («людина і чекіст»), його роздвоєність
герої твору	розвінчання й засудження революційного фанатизму

6 Перегляньте короткометражний фільм режисера М. Калюжного «Я» (2008), знятий за мотивами новели М. Хвильового «Я (Романтика)» (20 хв 33 с), і виконайте завдання.

«Я» — короткометражний фільм Михайла Калюжного

- А.** Доведіть, що цей фільм знято саме за мотивами твору М. Хвильового «Я (Романтика)», а не є його екранізацією.
- Б.** Висловіть свої враження від фільму (*усно* або *письмово*): наскільки точно передано атмосферу подій новели М. Хвильового; прийоми, використані оператором; музичний супровід; гра акторів.
- В.** Поміркуйте, чому сценаристка Д. Шуляренко ввела до фіналу фільму рядки з передсмертного листа М. Хвильового.

Довідка

«**Цвіт яблуні**» (1902) — новела-етюд М. Коцюбинського. У ній розкривається внутрішній світ письменника, у якого помирає невилковно хвора донька. Він дуже страждає через безсилля й велику втрату. Жалючий стан героя підсилює гама зорових і слухових образів — яскрава ознака імпресіоністичної манери: ніч, світло лампи, а потім — свічки, монотонні звуки калатала нічного сторожа, надривний свист із хворих дитячих грудей... У батька народжується ідея: «Чому б мені не взяти такої ночі до епізоду розпочатого мною роману, де Христіна опинилася раптом із великого міста в глухому містечку?» Ще мить — і батько жахається цієї думки. На ранок донька помирає, а батько жадібно ловить кожен дрібничку з того, що бачить перед собою й відчуває, бо все воно послужить йому... «як матеріал». З одного боку, він люблячий батько, а з іншого — у ньому живе митець-фанатик із непереборним бажанням зафіксувати, запам'ятати, описати, довести до людей те, що пережив, що передумав, що вистраждав.

7 Виконайте завдання.

- Одним з основних гасел літературної дискусії 1925–1928 рр. було
 - «Письменник — не американська машинка, а твори його не полтавські галушки».
 - «У справжньому творі має бути думка, а не бездарні візерунки».
 - «Прогрес мистецтва доводять факти, а не логічні докази».
 - «Геть від Москви! Дайош психологічну Європу!»
- «Главковерхом чорного трибуналу комуни» є
 - «Я»
 - Андрюша
 - Тагабат
 - дегенерат
- Установіть відповідність.

Герой твору	Характеристика
1 дегенерат	А фанатик з роздвоєною душею
2 Андрюша	Б садист, злий геній з каменем замість серця
3 Тагабат	В озброєний татарин, який постійно щось наспівує
4 «Я»	Г невеселий комунар, який чинить проти своєї волі
	Д єдино вірний пес, страж революції, що не знає сумнівів

- Що мав на увазі М. Рильський, сказавши, що «шукання Хвильового почалися там, де урвалися шукання Коцюбинського»?
- Охарактеризуйте композицію новели М. Хвильового «Я (Романтика)».
- Розкрийте символічне значення імені матері в новелі «Я (Романтика)».
- Прокоментуйте присвяту новели — «Цвітові яблуні», скориставшись матеріалом довідки.
- Поміркуйте, чому літературознавці називають «Я» ліричним героєм.
- Що в новелі реальне, а що уявне?
- Поміркуйте, чому ім'я М. Хвильового, переконаного комуниста, було викреслене комуністичною владою з літератури.
- Аналізуючи новелу М. Хвильового «Я (Романтика)», літературознавці найчастіше використовують означення *романтичний* та *імпресіоністичний*. Що, на вашу думку, у творі — романтичне, а що — імпресіоністичне?
- Знайдіть і випишіть у зошит слухові й зорові образи новели «Я (Романтика)». Прокоментуйте гаму звуків і барв.

Домашнє завдання

1. Письмово прокоментуйте назву новели М. Хвильового «Я (Романтика)».
2. Підготуйте повідомлення про найцікавіші факти з життя М. Хвильового, використавши відомості з його листування (за бажанням).

Література

Жулинський М. Талант, що прагнув до зір // У кн. : Хвильовий М. Твори: У 2 т. — Т. 1. — К. : Дніпро, 1991. — С. 5–43.

Мовчан Р. Український модернізм 1920-х : портрет в історичному інтер'єрі : монографія / Р. Мовчан. — К. : ВД «Стилос», 2008. — 544 с.

Ткачук М. Художні обрії української прози 20–30-х років ХХ століття / М. Ткачук / Наративні моделі українського письменства / М. П. Ткачук. — Тернопіль : ТНПУ : Медобори, 2007. — С. 327–340.

Шевчук В. Драма Миколи Хвильового // Слово і час. — 1994. — № 2.

Я (РОМАНТИКА) (1924)

Новела

«Цвітові яблуні»

З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія. Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали й там, де жевріють кургани, похиляюся на самотню пустельну скелю. Я дивлюсь удаль. Тоді дума за думою, як амазонянки, джигітують навколо мене. Тоді все пропадає... Таємні вершники летять, ритмічно похитуючись, до отрогів, і гасне день; біжить у могилах дорога, а за нею — мовчазний степ... Я відкидаю вії й згадую... воістину моя мати — утілений прообраз тієї надзвичайної Марії, яка стоїть на гранях невідомих віків. Моя мати — наївність, тиха жура й добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом.

.....

Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе... Тоді я беру її милу голову з нальотом сріблястої сивини й тихо кладу на свої груди... За вікном ішли росяні ранки й падали перламутри. Проходили неможливі дні. З темного лісу брели подорожники й біля синьої криниці, де розлетілися дороги, де розбійний хрест, зупинялися. То — молоде загір'я.

— Але минають ночі, шелестять вечори біля тополь, тополі відходять у шосейну безвість, а за ними — літа, роки й моя буйна юність. Тоді дні перед грозою. Там, за отрогами сизого бору, спалахують блискавиці, накипають і піняться гори. Важкий душний грім ніяк не прорветься з Індії, зі сходу. І томиться природа в передгрозі. А втім, за хмарним накипом чути й інший гул — ...глуха канонада. Насуваються дві грози.

— Тривога! — Мати каже, що вона поливала сьогодні м'яту, м'ята вмирає в тузі. Мати каже: «Надходить гроза!»

І я бачу: у її очах стоять дві хрустальні росинки.

I

Атака за атакою. Шалено напірають ворожі полки. Тоді наша кавалерія з флангу, і йдуть фаланги інсургентів¹ у контратаку, а гроза росте, і мої мислі — до неможливості натягнутий дріт.

День і ніч я пропадаю в «чека».

Помешкання наше — фантастичний палац: це будинок розстріляного шляхтича. Химерні портъери, давні візерунки, портрети княжої фамілії. Усе це дивиться на мене з усіх кінців мого випадкового кабінету.

Десь апарат військового телефону тягне свою печальну тривожну мелодію, що нагадує дальній вокзальний ріжок.

На розкішній канапі сидить, підклавши під себе ноги, озброєний татарин і монотонно наспівує азіатське «ала-ла-ла».

Я дивлюся на портрети: князь хмурить брови, княгиня дивиться зневажливо, княжата — у темряві столітніх дубів.

І в цій надзвичайній суворості я відчуваю весь давній світ, усю безсилу грандіозність і красу третьої молодості минулих шляхетних літ.

Це чіткий перламутр на бенкеті дикої голодної країни.

І я, зовсім чужа людина, бандит — за одною термінологією, інсургент — за іншою, я просто та ясно дивлюся на ці портрети, і в моїй душі немає й не буде гніву. І це зрозуміло:

— Я — чекіст, але й людина.

Темної ночі, коли за вікном проходять міські вечори (маєток злетів на гору й царить над містом), коли сині димки здіймаються над цегельнею й обивателі, як миші, — за підворотні, у канареечний замок, темної ночі в моєму надзвичайному кабінеті збираються мої товариші. Це новий синедріон², це чорний трибунал комуни.

Тоді з кожного закутка дивиться справжня й воістину жажна смерть.

Обиватель:

— Тут засідає садизм!

Я (мовчу).

На міській башті за перевалом тривожно дзвенить мідь. То б'є годинник. З темного степу чути глуху канонаду.

Мої товариші сидять за широким столом, що з чорного дерева. Тиша. Тільки дальній вокзальний ріжок телефонного апарата знову тягне свою печальну, тривожну мелодію. Зрідка за вікном проходять інсургенти. Моїх товаришів легко пізнати: доктор Тагабат, Андрюша, третій — дегенерат (вірний вартовий на чатах). Чорний трибунал у повному складі.

Я:

— Увага! На порядку денному діло крамаря іке!

З дальніх покоїв виходять лакеї й також, як і перед князями, схиляються, чітко дивляться на новий синедріон і ставлять на стіл чай. Потім нечутно зникають по оксамиту килимів у лабіринтах високих кімнат.

¹ *Інсургенти* — французькі комунари-повстанці; тут: *більшовики*.

² *Синедріон* — найвища юдейська релігійна та політична інстанція, одночасно верховна рада й вищий суд; орган, який засудив Ісуса Христа до смерті; тут: *несправедливий суд*.

Канделябр на дві свічі тускло горить. Світлу несила досягти навіть чверті кабінету. У височині ледве маячить жирандоль. У горі — тьма. І тут — тьма: електричну станцію зірвано.

Доктор Тагабат розвалився на широкій канапі далі від канделябра, і я бачу тільки білу лисину й надто високий лоб. За ним іще далі в тьмі — вірний вартовий із дегенеративною будовою черепа. Мені видно лише його трохи безумні очі, але я знаю: у дегенерата — низенький лоб, чорна кучма розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс. Мені він завжди нагадує каторжника, і я думаю, що він не раз мусив стояти у відділі кримінальної хроніки.

Андрюша сидить праворуч від мене з розгубленим обличчям і зрідка тривожно поглядає на доктора. Я знаю, у чому справа.

Андрюшу, мого бідного Андрюшу, призначив цей неможливий ревком сюди, у «чека», проти його кволої волі. Й Андрюша, цей невеселий комунар, коли треба енергійно розписатися під темною постановою — «розстріляти», завжди мнеться, завжди розписується так: не ім'я та прізвище на суворому життєвому документі ставить, а зовсім незрозумілий, зовсім химерний, як хетейський ієрогліф, хвостик.

Я:

— Діло все. Докторе Тагабат, як ви гадаєте?

Доктор (динамічно):

— Розстріляти!

Андрюша трохи перелякано дивиться на Тагабата й мнеться. Нарешті тремтячи й непевним голосом каже:

— Я з вами, докторе, не згодний.

— Ви зі мною не згодні? — І грохот хриплого реготу покотився в темні княжі покої.

Я цього реготу чекав. Так було завжди. Але й на цей раз здригаюсь і мені здається, що я йду в холодну трясовину. Прудкість моєї мислі доходить кульмінацій.

І в той же момент раптом переді мною підводиться образ моєї матері...

— ...«Розстріляти»???

І мати тихо, зажурено дивиться на мене.

...Знову на далекій міській башті за перевалом дзвенить мідь: то б'є годинник. Північна тьма. У шляхетний дім ледве доноситься глуха канонада. Передають у телефон: наші пішли в контратаку. За порт'єрою в скляних дверях стоїть заграва: то за дальніми кучугурами горять села, горять степи й виють на пожежу собаки по закутках міських підворотень. У горі тиша й мовчазний передзвін сердець.

...Доктор Тагабат нажав кнопку.

Тоді лакей приносить на підносі старі вина. Потім лакей іде, і тануть його кроки, віддаляються по леопардових міхах.

Я дивлюся на канделябр, але мій погляд мимоволі скрадається туди, де сидить доктор Тагабат і вартовий. У їхніх руках пляшки з вином, і вони його п'ють пожадливо, хижо.

Я думаю: «Так треба».

Але Андрюша нервово переходить із місця на місце й усе поривається щось сказати. Я знаю, що він думає: він хоче сказати, що так нечесно, що так комунари не роблять, що це — вакханалія і т. д., і т. п.

Ах, який він чудний, цей комунар Андрюша!

Але коли доктор Тагабат кинув на оксамитовий килим порожню пляшку й чітко написав своє прізвище під постановою «розстріляти», — мене раптово взяла розпука. Цей доктор із широким лобом і білою лисиною, з холодним розумом і з каменем замість серця, — це ж він і мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт. І я, главковерх чорного трибуналу комуні, — нікчема в його руках, яка віддалася на волю хижої стихії.

«Але який вихід?»

— Який вихід? — І я не бачив виходу.

Тоді проноситься переді мною темна історія цивілізації, і бредуть народи, і віки, і сам час...

— Але я не бачив виходу!

Воістину правда була за доктором Тагабатом.

...Андрюша поспішно робив свій хвостик під постановою, а дегенерат, смакуючи, удивлявся в літери.

Я подумав: «Коли доктор — злий геній, зла моя воля, тоді дегенерат є палач із гільйотини. Ах, яка нісенітниця! Хіба він палач? Це ж йому, цьому вартовому чорного трибуналу комуні, у моменти великого напруження я складав гімни».

І тоді відходила, віддалялася від мене моя мати — прообраз загірної Марії, і застигала в темі, чекаючи.

...Свічі танули. Суворі постаті князя й княгині пропадали в синім тумані цигаркового диму.

...До розстрілу присуджено — шість!

Досить! На цю ніч досить!

Татарин знову тягне своє азіатське «ала-ла-ла». Я дивлюся на порт'єру, на заграву в скляних дверях. Андрюша вже зник. Тагабат і вартовий п'ють старі вина. Я перекидаю через плече маузер і виходжу з княжого дому. Я йду по пустельних, мовчазних вулицях обложеного міста.

Город мертвий. Обивателі знають, що нас за три-чотири дні не буде, що даремні наші контратаки: скоро зариплять наші тачанки в далекий Сіверський край. Город причаївся. Тьма.

Темним волохатим силуетом стоїть на сході княжий маєток, тепер — чорний трибунал комуні.

Я повертаюсь і дивлюся туди, і тоді раптом згадую, що шість на моїй совісті. ...Шість на моїй совісті? Ні, це неправда. Шість сотень, шість тисяч, шість мільйонів — тьма на моїй совісті!!!

— Тьма?

І я здавлюю голову.

...Але знову переді мною проноситься темна історія цивілізації, і бредуть народи, і віки, і сам час...

Тоді я, знеможений, похиляюся на паркан, стаю на коліна й жагуче благоговляю той момент, коли я зустрівся з доктором Тагабатом і вартовим із

Кадр із кінофільму «Я (Романтика)» за однойменною новелою М. Хвильового
(реж. М. Калужний). 2008 р.

дегенеративною будовою черепа. Потім повертаюсь і молитовно дивлюся на східний волохатий силует.

...Я гублюсь у переулках. І нарешті виходжу до самотнього будиночка, де живе моя мати. У дворі пахне м'ятою. За сараєм палахкотять блискавиці й чути гуркіт задушеного грому. Тьма!

Я йду в кімнату, знімаю маузер і запалюю свічу.

— Ти спиш?

Але мати не спала.

Вона підходить до мене, бере моє стомлене обличчя у свої сухі старечі долони та схилиє свою голову на мої груди. Вона знову каже, що я, її м'ятежний син, зовсім замучив себе. І я чую на своїх руках її кришталеві росинки.

Я:

— Ах, як я втомився, мамо!

Вона підводить мене до свічі й дивиться на моє зморене обличчя.

Потім стає біля тусклої лампади й зажурено дивиться на образ Марії.

Я знаю, що моя мати й завтра піде в монастир: їй незносні наші тривоги й усе хиже навколо. Але тут же, дійшовши до ліжка, я здригнувся:

— Хиже навколо? Хіба мати сміє думати так? Так думають тільки версальці¹!

І тоді, збентежений, запевняю себе, що це неправда, що ніякої матері немає переді мною, що це не більше, як фантом.

— Фантом? — знову здригнувся я. — Ні, саме це — неправда!

Тут, у тихій кімнаті, моя мати — не фантом, а частина мого власного злочинного «Я», якому я даю волю. Тут, у глухому закутку, на краю гóрода, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі.

І тоді у твариннім екстазі я заплющую очі й, як самець напровесні, захлинаюсь і шепочу:

¹ *Версальці* — прибічники й захисники короля Франції (у 1871 р. під час Паризької комуни); тут: *білогвардійці*, загалом — усі ті, хто під час громадянської війни відстоює Російську імперію.

— Кому потрібно знати деталі моїх переживань? Я справжній комунар. Хто посміє сказати інакше? Невже я не маю права відпочити одну хвилину?

Тускло горить лампада перед образом Марії. Перед лампадою, як різьблення, стоїть моя зажурна мати. Але я вже нічого не думаю. Мою голову гладить тихий, голубий сон.

II

...Наші назад — з позиції на позицію: на фронті — паніка, у тилу — паніка. Мій батальйон наготові. За два дні я й сам кинусь у гарматний гул. Мій батальйон на підбір: це юні фанатики комуни.

Але зараз я не менше потрібний тут. Я знаю, що таке тил, коли ворог під стінами гóрода. Ці мутні чутки ширяться з кожним днем і, як змії, розповзлися по вулицях. Ці чутки мутьять уже гарнізонні роти.

Мені доносять:

— Ідуть глухі нарікання.

— Може спалахнути бунт.

Так! Так! Я знаю: може спалахнути бунт, і мої вірні агенти ширяють по заулках, і вже нікуди вміщати цей винний та майже невинний обивательський хлам.

...А канонада все ближче й ближче. Частіші гінці з фронту. Хмарами збирається пил, і стоїть над гóродом, покриваючи мутне вогняне сонце. Зрідка палахкотять блискавиці. Тягнуться обози, кричать тривожно паровики, проносяться кавалеристи.

Тільки біля чорного трибуналу комуни стоїть гнітюча мовчазність. Так, будуть сотні розстрілів, і я остаточно збиваюся з ніг! Так, уже чують версальці, як у гулкій та мертвій тиші княжого маєтку над гóродом спалахують чіткі й короткі постріли; версальці знають: штаб Духоніна!

...А ранки цвітуть перламутром і падають вранішні зорі в туман дальнього бору.

...А глуха канонада росте.

Росте передгрозя: скоро буде гроза.

.....

...Я вхожу в княжий маєток.

Доктор Тагабат і вартовий п'ють вино. Андрюша похмурий сидить у кутку. Потім Андрюша підходить до мене й наївно-печально каже:

— Слухай, друже! Одпусти мене!

Я:

— Куди?

Андрюша:

— На фронт. Я більше не можу тут.

Ага! Він більше не може! І в мені раптом спалахнула злість. Нарешті прорвалося. Я довго стримував себе. Він хоче на фронт? Він хоче подалі від цього чорного, брудного діла. Він хоче витерти руки й бути невинним, як голуб. Він мені віддає «своє право» купатися в калюжах крові?

Тоді я кричу:

— Ви забуваєтеся! Чуєте?.. Коли ви ще раз скажете про це, я вас негайно розстріляю.

Доктор Тагабат динамічно:

— Так його! Так його! — І покотився регіт по пустельних лабіринтах княжих кімнат. — Так його! Так його!

Андрюша знітився, зблід і вийшов з кабінету.

Доктор сказав:

— Точка! Я відпочину! Працюй ще ти!

Я:

— Хто на черзі?

— Діло № 282.

Я:

— Ведіть.

Вартовий мовчки, мов автомат, вийшов із кімнати.

(Так, це був незамінимий вартовий: не тільки Андрюша — і ми грішили: я й доктор. Ми часто ухилялися доглядати розстріли. Але він, цей дегенерат, завше був солдатом революції й тільки тоді йшов з поля, коли танули димки й закопували розстріляних).

...Порт'єра розсунулася — і в мій кабінет увійшло двоє: жінчина в траурі й мужчина в пенсне. Вони були остаточно налякані обстановкою: аристократична розкіш, княжі портрети й розгардіяш — порожні пляшки, револьвери й синій цигарковий дим.

Я:

— Ваша фамілія?

— Зет!

— Ваша фамілія?

— Ігрек!

Мужчина зібрав тонкі зблідлі губи й упав у безпардонно-плаксивий тон: він просив милості. Жінчина втирала платком очі.

Я:

— Де вас забрали?

— Там-то!

— За що вас забрали?

— За те-то!..

«Ага, у вас було зібрання! Які можуть бути зібрання в такий тривожний час уночі на приватній квартирі?

Ага, ви теософи! Шукаєте правди!.. Нової? Так! Так!.. Хто ж це?.. Христос?.. Ні?.. Інший спаситель світу?.. Так! Так! Вас не задовольняє ні Конфуцій, ні Лаотсе, ні Будда, ні Магомет, ні сам чорт!.. Ага, розумію: треба заповнити порожнє місце...»

Я:

— Так, по-вашому, значить, назрів час приходу Нового Месії?

Мужчина й жінчина:

— Так!

Я:

— Ви думаєте, що цей психологічний кризис треба спостерігати й у Європі, і в Азії, і по всіх частинах світу?

Мужчина й жінчина:

— Так!

Я:

— Так якого ж ви чорта не зробите цього Месію з «чека»?

Жінчина заплакала. Мужчина ще більше зблід. Суворі портрети князя й княгині похмуро дивились із стін. Доносилися канонада й тривожні гудки з вокзалу. Ворожий панцерник насадає на наші станції — передають у телефон. З города долітає гамір: грохотали по мостовій тачанки.

...Мужчина впав на коліна й просив милості. Я із силою штовхнув його ногою — і він розкинувся горілиць.

Жінчина сказала глухо й мертво:

— Слухайте, я мати трьох дітей!..

Я:

— Розстріляти!

Умить підскаочив вартовий, і через півхвилини в кабінеті нікого не було.

Тоді я підійшов до столу, налив із графіна вина й залпом випив. Потім положив на холодне чоло руку й сказав:

— Далі!

Увійшов дегенерат. Він радить мені все відкласти й розібрати позачергову справу:

— Тільки-но привели з города нову групу версальців, здається, усі черниці, вони на ринку вели відверту агітацію проти комуни.

Я входив у роль. Туман стояв перед очима, і я був у тому стані, який можна кваліфікувати, як надзвичайний екстаз.

Я думаю, що в такому стані фанатики йшли на священну війну.

Я підійшов до вікна й сказав:

— Ведіть!

...У кабінет увалився цілий натовп черниць. Я цього не бачив, але я це відчув. Я дивився на город. Вечоріло. Я довго не повертався, я смакував: усіх їх через дві години не буде! Вечоріло. І знову передгрозові блискавиці різали краєвид. На дальньому обрії, за цегельнею, підводилися димки. Версальці насадали люто та яро — це передають у телефон. На пустельних трактах зрідка виростають обози й поспішно відступають на північ. У степу стоять, як дальні богатири, кавалерійські сторожеві загони.

Тривога.

У городі крамниці забиті. Город мертвий та йде в дику середньовічну даль. На небі виростають зорі й проливають на землю зелене болотяне світло. Потім гаснуть, пропадають.

Але мені треба поспішати! За моєю спиною — група черниць! Ну да, мені треба поспішати: у підвалі битком набито.

Я рішуче повертаюсь і хочу сказати безвихідне:

— Роз-стрі-ля-ти!

.....

...Але я повертаюсь і бачу: прямо переді мною стоїть моя мати, моя печальна мати з очима Марії.

Я в тривозі метнувся вбік. Що це — галюцинація? Я в тривозі метнувся вбік і скрикнув:

— Ти?

І чую з натовпу жінок зажурне:

— Сину! Мій м'ятежний сину!

Я почуваю, що от-от упаду. Мені дурно, я схопився рукою за крісло й похилився.

Але в той же момент регіт грохотом покотився, бухнувся об стелю й пропав.

То доктор Тагабат:

— «Мамо»?! Ах ти, чортова кукло! Сісі захотів? «Мамо»?!

Я вмить опам'ятався й схопився рукою за маузер.

— Чорт! — І кинувся на доктора.

Але той холодно подивився на мене й сказав:

— Ну, ну, тихше, зраднику комуни! Зумій розправитись і з «мамою» (він підкреслив: «з мамою»), як умів розправлятися з іншими.

І мовчки відійшов.

...Я остовпів. Блідий, майже мертвий, стояв я перед мовчазним натовпом черниць із розгубленими очима, як зацькований вовк. (Це я бачив у гігантське трюмо, що висіло напроти).

Так! Схопили нарешті й другий кінець моєї душі! Уже не піду я на край гóрода злочинно ховати себе. І тепер я маю одне тільки право: нікому, ніколи й нічого не говорити, як розкололося моє власне «Я». І я голови не загубив.

Мислі різали мій мозок. Що я мушу робити? Невже я, солдат революції, схиблю в цей відповідальний момент? Невже я покину чати й ганебно зраджу комуноу?

...Я здавив щелепи, похмуро подивився на матір і сказав різко:

— Усіх у підвал. Я зараз буду.

Але не встиг я цього промовити, як знову кабінет задрижав від реготу.

Тоді я повернувся до доктора й кинув чітко:

— Докторе Тагабат! Ви, очевидно, забули, з ким маєте діло? Чи не хочете й ви в штаб Духоніна... з цією сволоччю! — Я махнув рукою в бік, де стояла моя мати, і мовчки вийшов із кабінету.

...Я за собою нічого не почув.

.....

...Від маєтку я пішов, мов п'яний, у нікуди по сутінках передгрозового душного вечора. Канонада росла. Знову спалахували димки над дальньою цегельнею. За курганом грохотали панцерники: то йшла між ними рішуча дуель. Ворожі полки яро насідали на інсургентів. Пахло розстрілами.

Я йшов у нікуди. Повз мене проходили обози, пролітали кавалеристи, грохотали по мостовій тачанки. Гóрод стояв у пилу, і вечір не розрядив заряду передгроззя.

Я йшов у нікуди. Без мислі, з тупою пустотою, з важкою вагою на своїх погорблених плечах.

Я йшов у нікуди.

III

...Так, це були неможливі хвилини. Це була мўка. Але я вже знав, як зрòблю. Я знав і тоді, коли покинув маєток. Інакше я не вийшов би так швидко з кабінету.

...Ну да, я мушу бути послідовним!

...І цілу ніч я розбирав діла.

Тоді протягом кількох темних годин періодично спалахували короткі й чіткі постріли:

— Я, главоверх чорного трибуналу комуни, виконував свої обов'язки перед революцією.

...І хіба то моя вина, що образ моєї матері не покидав мене в цю ніч ні на хвилину?

Хіба то моя вина?

.....

...В обід прийшов Андрюша й кинув похмуро:

— Слухай! Дозволь її випустити!

Я:

— Кого?

— Твою матір!

Я (мовчу).

Потім почуваю, що мені до болю хочеться сміятися. Я не витримую й регочу на всі кімнати.

Андрюша суворо дивиться на мене. Його рішуче не можна впізнати.

— Слухай. Навіщо ця мелодрама?

Мій наївний Андрюша хотів бути на цей раз проникливим, але він помилився.

Я (грубо):

— Провалівай!

Андрюша й на цей раз зблід.

Ах, цей наївний комунар остаточно нічого не розуміє. Він буквально не знає, навіщо ця безглузда звіряча жорстокість. Він нічого не бачить за моїм холодним, дерев'яним обличчям.

Я:

— Дзвони в телефон! Узнай, де ворог!

Андрюша:

— Слухай!..

Я:

— Дзвони в телефон! Узнай, де ворог!

У цей момент над маєтком пронісся снаряд і недалеко розірвався. Забряжчали вікна, і луна пішла по гулких порожніх княжих кімнатах.

У трубку передають: версальці наседають, уже близько: за три верстви. Козачі роз'їзди показалися біля станції: інсургенти відступають. Кричить дальній вокзальний ріжок.

...Андрюша вискочив. За ним я.

...Куріли далі. Знову спалахували димки на горизонті. Над гóродом хмарою стояв пил. Сонцемідь — і неба не видно. Тільки горова, мутна курява мчала над далеким небосхилом. Здіймалися з дороги фантастичні хуртовини, бігли у височінь, розрізали простори, перелітали оселі, знову мчали й мчали. Стояло, мов зачароване, передгрозя.

...А тут бухкали гармати. Летіли кавалеристи. Відходили на північ тачанки й обози.

...Я забув про все. Я нічого не чув і — сам не пам'ятаю, як я попав до підвалу.

Із дзвоном розірвалася біля мене шрапнель — і на дворі стало порожньо. Я підійшов до дверей та тільки-но хотів зиркнути в невеличке віконце, де сиділа моя мати, як хтось узяв мене за руку. Я повернувся — дегенерат.

— От так стража! Усі повтікали!.. Хі... Хі...

Я:

— Ви?

Він:

— Я? О, я! — І постукав пальцем по дверях.

Так, це був вірний пес революції. Він стоятиме на чатах і не під таким вогнем! Пам'ятаю, я подумав тоді: «Це сторож моєї душі» — і без мислі побрів на міські пустирі.

.....

...А надвечір південну частину околиці було захоплено. Мусили йти на північ, залишити гóрод. Проте інсургентам дано наказ задержатися до ночі, і вони стійко вмирили на валах, на підступах, на роздоріжжях і мовчазних закутках підворотень.

...Але що ж я?

...Ішла спішна евакуація, ішла чітка перестрілка, я остаточно збився з ніг!

Палили документи. Одправляли партії заложників. Брали решту контрибуцій...

...Я остаточно збився з ніг!

...Але раптом виринали обличчя моєї матері, і я знову чув зажурний та впертий голос.

Я відкидав волосся й розширеними очима дивився на міську башту. І знову вечоріло, і знову на півдні горіли оселі.

...Чорний трибунал комуни збирається до втечі. Навантажують підводи, бредуть обози, поспішають натовпи на північ. Тільки наш самотній панцерник завмирає в глибині бору й затримує з правого флангу ворожі полки.